

4/2022

Forskningspolitikk

Fagbladet for forskning,
høyere utdanning og innovasjon

En himmel full
av stjerner

Innhold

- 4** Kilden skal lære oss mer om kjønnsforskning
LISBET JÆRE
- 7** Tema: Pandemi og innovasjon
Koronapandemiens følger for grønn omstilling
i norsk næringsliv
STIG-ERIK JAKOBSEN, JARLE AARSTAD, LARS COENEN, ARNE ISAKSEN
OG MARTE C.W. SOLHEIM
- 10** Innovasjon under en økonomisk krise
MICHAEL SPJELKAVIK MARK
- 12** Mer mangfold innenfor humaniora?
RAGNHILD LOME
- 17** Statistikk: Snart arbeider 100 000 mennesker
med FoU i Norge
KAJA WENDT OG MONA NEDBERG ØSTBY
- 18** Statsbudsjettet: Realnedgang i forsknings-
bevilgningene i 2023
EGIL KALLERUD, BO SARPEBAKKEN OG ESPEN SOLBERG
- 20** Statsbudsjettet: Kamouflerte bevilgningskutt og
smertefull omstilling på etterskudd
EGIL KALLERUD
- 23** Vi må tenke nytt om norsk forskningsfinansiering
ESPEN SOLBERG
- 26** En ny retning for dansk forskningspolitikk?
KAARE AAGAARD
- 28** Forskningsfrågårna politiseras allt mer i Sverige
SVERKER SÖRLIN OG MATS BENNER
- 30** Rett på sak: Kommer Norge ut av startblokka
på digitalisering?
CARINA HUNDHAMMER
- 32** Samfunnets behov for å forstå det uforutsette
har sjelden vært større
LISA SCORDATO
- 34** Bøker: Aristoteles, de store utfordringene
og den norske modellen
PER M. KOCH
- 36** Bøker: På sporet av en syvende forfatning
OLAV EIKELAND
- 40** På baksiden: En himmel full av stjerner
PER M. KOCH

Foto: p104060

Foto: SDI Productions

Foto: jonathanfliskov-photography

På nett

Mark Knell om forskning
og økonomisk krise

fpol.no/krise

Forskningspolitikk

Nr. 4, 2022, 45. årgang
ISSN 0805-8210 (online)
ISSN 0333-0273 (trykt utg.)

Ansvarlig redaktør: Per M. Koch
E-post: fpol@nifu.no
Redaktør Danmark: Lise Degn
Redaktør Sverige: Mats Benner
Redaksjonssekretær: Inger Henaug
Redaksjonsutvalg:
Magnus Gulbrandsen, Universitetet i Oslo,
Espen Solberg, NIFU,
Agnete Vabø, OsloMet,
Sverker Sörlin, KTH i Stockholm,
Kaare Aagaard, VIA University College,
Tor Paulson, Høgskolen i Innlandet,
Linn Meidell Dybdahl, BI,
Petra Nilsson-Andersen, Digitaliseringsdirektoratet.

Design: Helge Thorstvedt
Forside: NASA, ESA, CSA, STScI
Trykk: Karin Smedsrud/RK Gruppen
Opplag: 5400
Redaksjon avsluttet: 6. desember 2022

Forskningspolitikk utgis av NIFU
Nordisk institutt for studier av innovasjon,
forskning og utdanning,
Postadresse: Postboks 2815 Tøyen, 0608 Oslo
Besøksadresse: Økernveien 9, 0653 Oslo
Tlf 22 59 51 00, www.nifu.no

Forskningspolitikk er medlem av Den Norske
Fagpresses Forening og Norsk tidsskriftforening
og redigeres i tråd med Redaktørplakaten.

Forskningspolitikk kommer ut fire ganger i året.
Abonnement på papiirutgaven er gratis og kan fås
ved henvendelse til fpol@nifu.no, tlf. 986 42 169,
eller du kan fylle ut skjemaet på fpol.no/abonner.

Forskningspolitikks hjemmeside:
<http://www.fpol.no>
Forskningspolitikk utgis med støtte fra
Norges forskningsråd.

Forskningspolitikk ønsker artikler, kronikker og
debattinnlegg om forskning, høyere utdanning
og innovasjon. Lengde: normalt under 6500 tegn
uten mellomrom. Henvendelse til fpol@nifu.no
eller redaktøren direkte: 92684552.

Er oppdragsforskning forskning?

Språk er viktig i politikken. Definisjonsmakt er reell makt. Konteksten er også viktig. Ordene er del av en bredere fortelling om hvordan verden virker og hvordan verden bør være, og klarer du å få *din* versjon av virkeligheten til å bli den dominerende, får du det gjerne som du vil.

Dette er opphavet til de endeløse debattene om hva «innovasjon» egentlig er.

Det er ikke innovasjon før det har nådd markedet, sier noen. De ser på innovasjoner som «ting». Innovasjon kan godt være mislykket, sier andre, den fører likevel til læring man kan ha nytte av senere. De ser på innovasjon som en læringsprosess.

Den tilnærmingen man velger her, får følger for hvordan man måler innovasjon og dermed også vurderingen av de virkemidlene som skal støtte opp under innovasjon.

PER M. KOCH,
redaktør

Som Carina Hundhammer dokumenterer i denne utgaven av Forskningspolitikk, er også «forskning» et uklart begrep, ettersom vi i den offentlige debatten lett blander forskning

sammen med det bredere begrepet «forskning og utvikling» (FoU).

FoU omfatter også andre former for innovasjon. Du kan ikke erstatte F'en med en hvilken som helst form for U og tro du får det samme resultatet. Treprosentmålet (FoU som andel av BNP) er basert på ideen om at FoU er et enhetlig drivstoff, der én type lett kan erstatte en annen. Målet er basert på en språklig illusjon.

Tar vi bort U'en, sitter vi igjen med grunnforskning og anvendt forskning, sier Frascati-manualen. «Anvendt forskning» er virksomhet «av original karakter som utføres for å skaffe til veie ny kunnskap. Anvendt forskning er primært rettet mot bestemte praktiske mål eller anvendelser.»

Definisjonen sier ingenting om publisering og fagfellevurderinger. Likevel har vi i det siste sett flere eksempler på aktører som hevder at det ikke er forskning før det har vært publisert i et seriøst fagtidsskrift. Forskningsrådet har bedt forskningsmiljøer som får oppdrag fra dem, om å undertegne konsulentkontrakter.

Retorikken henger sammen med det sterke søkelyset på «vitenskapelig eksellens», som nesten alltid blir redusert til publisering. Oppdragsforskning, som representerer den viktigste formen for FoU i instituttsektoren, mister status i en slik rammefortelling.

Forskningsrapportenes kvalitet blir kontrollert gjennom dialog med samarbeidspartnere, kunder og lesere, men ettersom fagtidsskriftparadigmet er det dominerende, blir rapportene avvist som «ikke ordentlig forskning».

Den læringen som finner sted i samspillet mellom forskerne, oppdragsgivernes eksperter og andre aktører i det systemet, blir usynliggjort. Forskernes evne til å forstå kundenes livs-verden og behov blir uvesentlig. Menneskelige egenskaper som ikke er rettet inn mot å skrive vitenskapelige artikler, blir nedvurdert. Dette får følger for institusjonenes status og forskernes karrierer.

Hvem er det som tjener på denne fortellingen? Universitetsforskere med mer tid til publisering. Hvem er det som taper på denne fortellingen? En instituttsektor som ble bygd opp for å hjelpe bedrifter og institusjoner med kunnskap og kompetanse for læring og praktisk problemløsning.

Språk er makt. La oss huske på det i den kommende debatten om forskning, forskningssystemer og samfunnsbehov.

Kilden skal lære oss mer om kjønnsforskning

Alle har en mening om kjønn, men de færreste vet hva kjønnsforskning er. Kunnskaps-senteret Kilden har som oppgave å formidle og sammenstille kjønnsforskning. Flere stiller imidlertid spørsmål om hvorfor de har fått en spesiell status i Forskningsrådet.

LISBET JÆRE,
for Forskningspolitikk

Kilden ble opprettet av Norges forskningsråd i 1998 og er organisert som en uavhengig avdeling i Forskningsrådet. I 2018 gikk den over fra å være et informasjonssenter til å bli et kunnskapssenter.

Fra et lite møterom i Forskningsrådets lokaler på Lysaker, forteller direktør for Kilden, Linda Rustad, hva som nå er deres rolle.

— Da vi endret status fra å være et informasjonssenter til å bli et kunnskapssenter i 2018, ble også det å sammenstille forskning en av våre primær oppgaver.

Rustad understreker at Kilden ikke er en politisk pådriver, men at senteret kan bidra med kunnskapsgrunnlag til dem som ønsker å være det. Som da de laget kunnskapsoversikten «Hva vet vi om kvinners helse?».¹ Dette skapte debatt og politisk oppmerksomhet.

Stigmatisering av kjønnsforskere

Kilden har et nasjonalt ansvar for å fremme kjønnsforskning samt kjønnsperspektiver og kjønnsbalanse i forskning og innovasjon gjennom å formidle og sammenstille forskning, som det står i mandatet. Her står det også at senteret er faglig uavhengig av Forskningsrådet.

En av oppgavene til Kilden er å bidra til en kunnskapsbasert debatt. Akkurat det kan være utfordrende når det gjelder et tema som kjønn, påpeker Rustad.

— Alle har en mening om kjønn, men det er ikke sikkert alle har kunnskap om kjønn. Få har også et klart bilde av hva kjønnsforskning er. Samtidig finnes det mange stereotyper, og dessverre er det nesten blitt stigmatiserende å kalle seg kjønnsforsker. Vi forsøker så godt vi kan å dekke et

mangfold av forskning som viser ulike ståsteder, sier Rustad.

I en nylig publisert artikkel om kjønnsforskning.no beskriver professor i kjønnsforskning ved UiO Helene Aarseth problematikken.

«Debatten som fulgte i kjølvannet av Harald Eias TV-serie Hjernevask, forsterket i alle fall stereotype forestillinger om «kjønnsforskere» som gruppe. Dette førte til at en del kjønnsforskere sluttet å kalle seg kjønnsforskere – dette gjaldt særlig mange empirisk orienterte samfunnsforskere. Andre holdt kjeft», skriver Aarseth.

Derfor, for å unngå videre misforståelser om hva kjønnsforskning er; her er en definisjon:

«Kjønnsforskere studerer hvilke konsekvenser kjønnsforskjeller har for fordeling av ressurser, makt og muligheter, og hvordan ideer om kjønn formes og kommer til uttrykk i kultur og samfunn.»

Likestilling i det grønne skiftet

Kilden har et såkalt kjønnpluss-perspektiv og ser kjønn i et flerdimensjonalt perspektiv, det vil si i sammenheng med etnisitet, seksualitet, klasse, religion osv. Kjønnsforskning rommer både kvinne- og mannsforskning, likestillingsforskning og seksualitetsforskning i bred forstand.

Et nytt felt de jobber med, er likestilling i det grønne skiftet.

Howdan er kjønnsbalansen på disse studiene og på arrangementene deres?

— Vel, den er dårlig. Det er samme dilemma som i resten av samfunnet, hvor det fortsatt er langt flere gutter som velger fysikk og jenter som blir sykepleiere. Men på årskonferansen vår i år var det i alle fall flere menn enn noen gang før, sier Rustad.

Forklaringen tror hun ganske enkelt er at opp gjennom historien har kvinnen blitt

framstilt som «det andre kjønn», mens menn er menn; innforstått «menneske». Nå er dette i ferd med å endres, nå forskes det mer på menn som kjønn.

— Det forskes mer på mansrollen, og

KILDEN ER FAGLIG UAVHENGIG AV FORSKNINGSRÅDET OG ARBEIDER SELVSTENDIG UT FRA SITT MANDAT, SIER OMRÅDEDIREKTØR KRISTIN DANIELSEN I FORSKNINGSRÅDET.

det er flere mannlige forskere. Dessuten, alle på årskonferansen, kvinner som menn, snakket om menn og maskulinitet, så her ser jeg en klar dreining mot økt oppmerksomhet, fortsetter Rustad.

De fleste universiteter tilbyr studier og grader på feltet, som UiOs Senter for tverrfaglig kjønnsforskning.

Samtidig stilles det spørsmålsteget ved den høye kvinneandelen blant kjønnsforskere. Det kan føre til at temaer som angår menn, ikke blir forsket på. Bare fem av 56 forskere ved de fem kjønnsforskningssentrene ved norske universiteter er menn. Det viser en optelling Khrono har gjort.

¹ <https://bit.ly/3u1K3oF>

“Kjønnsforskere studerer hvilke konsekvenser kjønnsforskjeller har for fordeling av ressurser, makt og muligheter”

Foto: L. Jørbø

DIREKTØR FOR KILDEN OG REDAKTØR FOR KJØNNSFORSKNING.NO, LINDA RUSTAD, SAMMEN MED KRISTIN AUKLAND, NETTREDAKTØR FOR KIFINOF.NO, NETTSTED FOR KOMITE FOR KJØNNBALANSE OG MANGFOLD I FORSKNING.

Foto: UIO

HISTORIKEREN EIRINN LARSEN BESKRIVER HVORDAN KILDENS FORLØPER, SEKRETARIATET FOR KVINNEFORSKNING, FRAMKOM BLANT ANNET SOM ET RESULTAT AV EN KVINNEMOBILISERING NEDENFRA.

Uklar rolle i Forskningsrådet

Det er ikke bare i selve kjønnsforskningen at temperaturen er høy, det avspeiles også i meningene rundt organiseringen av Kilden. Kilden er den eneste avdelingen i Forskningsrådet som er organisert som et såkalt kunnskapssenter.

Forskningspolitikk har snakket med flere som er kritiske til at akkurat dette feltet får så stor plass. Disse vil ikke gå ut med navn.

Noen hevder at Kildens rolle i Forskningsrådet er uklar. Det kan virke som om Forskningsrådet har delegert det rådgivende ansvaret overfor myndighetene til en uavhengig enhet. Hvorfor gjøres ikke tilsvarende på andre forskningspolitiske felt?

Et annet spørsmål som er blitt reist, er hvorvidt det er riktig at Forskningsrådet bruker forsknings- og utviklingsmidler (FoU) i grunnbevilgningen til Kilden – en avdeling i egen organisasjon – i stedet for at de lyses ut.

Forskningsrådets områdedirektør Kristin Danielsen svarer skriftlig på spørsmål om Kilden.

– Hva er Kildens rolle i Forskningsrådet?

— Forskningsrådet har flere virkemidler som skal bidra til kjønnsbalanse og kjønnspektiver i forskning og innovasjon. Kilden er faglig uavhengig av Forskningsrådet og arbeider selvstendig ut fra sitt mandat. At senteret likevel er administrativt integrert hos oss, gjør det enklere å samarbeide der det er naturlig.

– Hvorfor trenger akkurat dette feltet et eget kunnskapssenter?

— Kjønnsdimensjonen blir ofte oversett innenfor mange forskningsfelt. Kilden formidler og sammenstiller forskning for å fremme kjønnsforskning og kjønnspektiver og -balanse i forskning og innovasjon.

«En fin kanal for å holde seg oppdatert»

Kritikken mot Kilden går først og fremst på det organisatoriske og ikke på faglig innhold.

— Jeg pleier å lese nyhetsbrev og høre på podcasten og synes at de gjør en god jobb →

som kunnskapssenter, sier Harriet Bjerrum Nielsen, professor emerita ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning ved UiO.

— Det er en fin kanal for å holde seg oppdatert og for informasjon for oss som forsker på feltet.

Mer enn debatten om organiseringen, er hun opptatt av at kjønnsforskning er tverrfaglig, og at kjønnsperspektivet må inn i alle fagområder der det er relevant.

«Det er fortiden som eier oss»

— Som jeg sier til studentene, vi eier ikke fortiden, det er fortiden som eier oss. Vi står i en tradisjon, sier historiker Eirinn Larsen over zoom.

Hun befinner seg langt unna novembermørket og er for tiden i Sydney i Australia der hun har forskningstermin. Hun er én av forfatterne av boka *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (2017) og hjelper oss til å vende blikket bakover.

Som historikere flest, støtte hun på svært mange menn i dress i arbeidet med Forskningsrådets historie. Et av kapitlene er derimot viet historien til forløperen til Kilden,

KILDEN HAR PUBLISERT HÅNDBOKEN KJØNNSPERSPEKTIVER I FORSKNING, EKSEMPLER FRA TVERRFAGLIGE FORSKNINGSOMRÅDER.

Foto: Marte Garmann

“Kilden samarbeider både med forskningsmiljøer og interesseorganisasjoner fra hele landet og har et nordisk og europeisk nettverk”

Sekretariatet for kvinneforskning, etablert i 1977, to år etter det internasjonale kvinneåret og ett år før Norge fikk en egen likestillingslov.

Hun beskriver hvordan sekretariatet framkom som et resultat av en kvinnemobilisering nedenfra, men også som følge av at den nye kvinneforskningen ble en viktig kunnskapsleverandør for den fremvoksende, norske likestillingsstaten. I den større forskningsrådsfamilien forble kvinnesekretariatet derimot omdiskutert og mer som en fremmed fugl.

— Temaet som handler om likestilling, at kvinner skal gis ekstra plass, har alltid vært omstridt. Da kvinnehistorie ble et eget særerme på Universitetet i Oslo i 1973, ble det sagt: «Huffa meg, hvordan skal det gå når alle skal lage særermer av sine problemer», forteller hun.

Sekretariatet støttet for eksempel Elisabeth Fürsts studie *Kvinner i akademia – inntrengere i en mannskultur* (1988), som skapte stor splid mellom kvinneforskere og andre universitetsansatte.

Kvinnesekretariatet overlevde fusjonen i 1993 da forskningsrådene ble til Norges forskningsråd. En av grunnene til det var

redselen for å skape enda flere splittelser.

«At sekretariatet fikk fortsette, må samtidig forklares ut fra at likestillingssaken fungerte i tråd med eksterne og politiske forventninger til et samfunnsnyttig forskningsråd. Men kvinne- og kjønnsforskningen ble lite integrert i de fem hovedinnsatsområdene for norsk forskning som kom i 1980-årene, med virkning for tiårene etter. Det ble snarere liggende oppå den nye rådsstrukturen som kom til i 1993, og virket mer alene», skriver Larsen i boken om Forskningsrådets historie.

Larsen kjenner til Kilden og tenker at den nye rollen senteret nå har fått, likevel kanskje ikke er så ulik den Sekretariatet for kvinneforskning en gang hadde.

Fra 17 til 32 prosent kvinnelige professorer

1,5 av Kildens syv årsverk går med til å drifte nettsiden til Komité for kjønnsbalanse og mangfold i forskning (Kif-komiteen). Komiteen anbefaler blant annet tiltak som kan bidra til kjønnsbalanse og mangfold ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter. Det inkluderer både kjønn, etnisk og sosial bakgrunn.

— Ved å formidle tiltak for kjønnsba-

Hva er Kilden?

Kildens primære oppgaver er ifølge mandatet å:

- formidle og sammenstille kjønnsforskning og forskning med kjønnsperspektiver i inn- og utland
- formidle og sammenstille kunnskap om kjønnsbalanse i forskning og innovasjon
- være en møteplass for kjønnsforskningssmiljøene i Norge
- stimulere til kunnskapsbasert offentlig debatt
- arbeide for å fremme dokumentasjon av kjønnsforskning i Norge

Kilden driver nyhetsmagasinet *kjønnsforskning.no*, eier Tidsskrift for kjønnsforskning, lager podkasten *Kjønnsavdelingen*, eier og drifter nettstedet *kvinnehistorie.no*. De produserer kunnskapsoversikter og tar på seg ulike oppdrag. De lager Kifinfo, et nettsted om kjønnsbalanse, likestilling og mangfold som drives på oppdrag for Komité for kjønnsbalanse og mangfold i forskning (Kif-komiteen). Kilden arrangerer ulike debatter og seminarer.

<https://kjonnforskning.no>

lanse og mangfold bidrar vi til å støtte opp under institusjonenes arbeid på dette området, sier Kristin Aukland, som jobber i Kilden med Kifinfo.no.

Det har skjedd en utvikling. Da Kif-komiteen ble opprettet i 2004 – som et forsøk på å bedre kjønnsbalansen i forskning – var andelen kvinnelige professorer 17 prosent. I 2019 var 32 prosent av de faglige toppstillingene dosent og professor besatt av kvinner, ifølge kifinfo.no.

Fram til 2010 var mandatet til Kif-komiteen å jobbe for å få flere kvinner inn i forskning, etter 2010 ble dette erstattet med kjønnsbalanse, mens mangfold kom inn i 2014.

- Før var vi nesten alene om å skrive om akademia og kjønnsbalanse, internasjonalsisering og diskriminering. Nå ser vi at dette er blitt mer allmenn interesse, og det er flott, sier Aukland.

Forskningsrådets Balanse-program er blant satsingene som har bidratt til mer

forskning på området. Programmet støtter forskningsinstitusjonenes arbeid for å bedre kjønnsbalansen i norsk forskning.

Danielsen forteller at Forskningsrådets styre akkurat har vedtatt å videreføre Balanse-programmet etter at denne perioden nå ble avsluttet. Det skal få en bredere innretning som omfatter mangfold og inkludering, i tillegg til kjønnsbalanse.

Kjønnsforskning – gruvens kanarifugl

Kilden samarbeider både med forskningsmiljøer og interesseorganisasjoner fra hele landet og har et nordisk og europeisk nettverk.

– Hva er det mest aktuelle dere jobber med nå?

– Det er vanskelig å trekke fram noe, men vi er for eksempel opptatt av akademisk frihet og kjønnspektiver i det grønne skiftet og helse, sier Rustad.

De har laget håndboken *Kjønnsper-*

spektiver i forskning i et samarbeid med Hellas. Nå har de ansvar for et EU-prosjekt der de ser på hva forskningsrådene og myndighetene gjør når det gjelder kjønn og likestilling i forskning. Og her står det ikke alltid like bra til.

– I land som Polen og Ungarn er kjønnsforskningen nå lagt ned av politiske grunner. Det handler om at kjønnsforskning stiller kritiske spørsmål og utfordrer ideen om at «kjønn er kjønn og ferdig snakket».

Den ungarske kjønnsforskeren Andrea Pető som vant UiOs menneskerettighetspris i 2022, beskriver kjønnsforskning som gruvens kanarifugl. Det er den som blir tatt først, når myndighetene fjerner seg mer og mer fra demokrati og strammer grepet om ytringsfriheten. Kvinners rettigheter oppfattes som en trussel mot samfunnsutviklingen, og dette henger sammen med synet på akademisk frihet og grunnleggende menneskerettigheter.

Følger kjønnsforskning.no redaktørplakaten?

Kilden oppgir at de utgir det uavhengige nyhetsmagasinet kjønnsforskning.no som dekker forskning om kjønn innenfor alle fagfelt. Men de oppgir ikke hvem som er redaktør, selv om det er lovpålagt.

I arbeidet med Kilden stusset Forskningspolitikk journalist på rollen og uavhengigheten til Kildens nyhetsmagasin kjønnsforskning.no. Nyhetsmagasinet skal være en uavhengig nettside og medlem i Fagpressen, ifølge nettsiden. Kilden oppgir at de følger Redaktørplakaten, der kjerneprinsippet er redaktørens uavhengighet av eier/utgiver.

– Jeg ser at nettstedet ikke oppgir redaktør. Det er ikke bare viktig for at publikum skal vite hvem som er ansvarlig, men faktisk er det også lovpålagt for journalistiske medier gjennom medieansvarsloven, sier Solveig Husøy, assisterende generalsekretær i Norsk Redaktørforening.

Linda Rustad er ikke medlem av redaktørforeningen. Det er heller ikke et krav, men noe Fagpressen absolutt anbefaler og de fleste redaktører er. Rustad fungerer både som redaktør og avdelingsdirektør.

– Hvem som helst kan si at de følger redaktørplakaten. Men når folk søker medlemskap hos oss, gjør vi en vurdering av hvordan ting er organisert, hvilket media

det er, ut ifra våre retningslinjer, sier Husøy.

Om en følger redaktørplakaten, skal en som redaktør sørge for tydelig skille mellom journalistisk innhold og informasjon/reklame. Det gjelder både i det journalistiske arbeidet og ut mot leserne.

– Er det et tydelig skille mellom hva som er hva på kjønnsforskning.no?

– Uten at jeg har gått dypt inn i det, kan jeg si at redaktørens rolle virker uklar, sier Husøy.

Kjønnsforskning.no publiseres på samme nettside som kilden.no. Det er vanskelig å skille journalistisk innhold fra informasjon for en utenforstående. Rustad mener derimot det kommer tydelig fram hva som er redaksjonelt stoff, og hva som ikke er det. Nyhetsmagasinet har eget meny punkt og egen forside.

– Den gir noen utfordringer hvis informasjon og journalistikk publiseres på samme nettside, men jeg vil ikke kategorisk si at det ikke er løsbart. Forskning.no løser for eksempel dette ved å tydelig merke saker

med «artikler fra våre eiere», sier Husøy.

Rustad sier at det kun er nyhetsmagasinet, og ikke Kilden, som er medlem i Fagpresseskatologen. I Fagpresseskatologen står derimot hele nettsiden til Kilden oppført. Dette er problematisk, siden Fagpressen representerer uavhengige fagmedier, og Kilden først og fremst driver med informasjonsvirksomhet.

– Hvordan balanserer du rollen som redaktør og direktør?

– Min viktigste rolle er å trygge journalistene i deres arbeid og passe på mandatet vårt. Så har de stor handlingsfrihet i valg av saker og vinkling. Det er også viktig for meg å sortere arbeidet internt på en måte som opprettholder nyhetsmagasinets uavhengighet. Dette er så klart noe jeg er oppmerksom på, sier Rustad.

Se også Trine Rogg Korsvik og Linda Marie Rustad: «Hva vet vi om likestilling, kjønnsbalanse og mangfold?» <https://bit.ly/3Vd8oX>

Koronapandemiens følger for grønn omstilling i norsk næringsliv

Grønn omstilling av norsk næringsliv bremsset opp under koronapandemien. Både bedriftene og myndighetene hadde et hovedfokus på den daglige driften og det å komme seg gjennom krisen. Likevel er det mye som tyder på at aktørenes erfaringer fra pandemien styrker mulighetene for at man på sikt skal lykkes med en grønn omstilling.

STIG-ERIK JAKOBSEN,
Mohnsenteret for innovasjon og regional utvikling
JARLE AARSTAD,
Mohnsenteret for innovasjon og regional utvikling
LARS COENEN,
Mohnsenteret for innovasjon og regional utvikling,
ARNE ISAKSEN,
Universitetet i Agder
MARTE C.W. SOLHEIM,
Senter for innovasjonsforskning i Stavanger

Koronapandemien rammet norsk samfunns- og næringsliv i mars 2020 og hadde sjokkerte effekter. Myndighetene både i Norge og andre land innførte omfattende

“Grønn omstilling forutsetter også en aktiv stat, siden nye grønne løsninger i introduksjonsfasen ofte ikke kan konkurrere med tradisjonelle løsninger”

restriksjoner som bidro til et dramatisk fall i etterspørselen etter varer og tjenester, samtidig som det også skapte store utfordringer på tilbudssiden.

Parallelt har man også en pågående klimakrise. Både myndighetene og mange bedrifter erkjenner et behov for å redusere næringslivets karbonavtrykk og fremme et grønt skifte. Dette innebærer både å bygge ned næringer som utgjør en stor belastning for miljøet, slik som olje- og gassnæringen, stimulere til at øvrige næringer blir mer miljøvennlige og fremme utviklingen av nye grønne verdikjeder.

Et betimelig spørsmål blir da hvordan koronapandemien har påvirket bedrifters strategier og myndighetenes politikk for en grønn omstilling. Dette har vært en sentral problemstilling i forskningsprosjektet Regional Resilience and Sustainable Industrial Restructuring (RegReSir)¹, finansiert av Norges forskningsråd.

I prosjektet har vi blant annet gjennomført en spørreundersøkelse blant 600 be-

drifter. Undersøkelsen ble utført våren 2021 og inkluderer virksomheter innenfor industri, overnatting og kulturell virksomhet og forretningsmessig tjenesteyting.

Pandemiens følger for grønn omstilling

Blant bedriftenes responser på koronapandemien finner vi ønsket om å styrke eksisterende forretningsområder, utvikle nye produkter og jobbe mot nye markeder (tabell 1). Samtidig er det også mange selskaper som gir tilbakemelding om at de i liten grad har gjort vesentlige endringer. Mye av innovasjonsarbeidet har vært rettet mot digitalise-

ring av aktiviteter og utvikling av digitale produkter og digitale forretningsmodeller.

Når det gjelder grønn omstilling, er det kun en liten andel av bedriftene som har forsterket arbeidet med å utvikle grønne og bærekraftige forretningsmodeller. Sannsynligvis har mange bedrifter også blitt mer hardføre som følge av krisen.

Casestudier

For å få ytterligere innsikt i hvordan pandemien har påvirket grønn omstilling av norsk næringsliv, har vi også gjennomført casestudier i utvalgte bransjer. Blant annet er det gjort studier av tre bransjer på Vestlandet: lakseoppdrett, reiseliv og maritim industri. Dette er internasjonalt orienterte bransjer som alle ble rammet av koronapandemien, men på ulike måter (Jakobsen m.fl. 2022).

Opprettholdt aktiviteten

Gjennomgående observerer vi at bedrifter

TABELL 1. HVORDAN HAR KORONA PÅVIRKET DITT SELSKAP NÅR DET GJELDER FØLGENDE FORHOLD *: (PROSENTFORDELING)

	I svært liten eller liten grad	Verken eller	I svært stor eller stor grad
Forbedring av eksisterende varer og tjenester	49,4	28,8	21,9
Utvikling av nye varer og tjenester	56,5	20,5	23,0
Vedlikehold av eksisterende distribusjonskanaler og markeder	50,8	28,0	21,2
Utvikling av nye distribusjonskanaler og markeder	52,5	24,2	23,3
Digitalisering for å forenkle og effektivisere eksisterende aktiviteter	34,5	21,5	44,0
Utvikling av nye digitale produkter og digitale forretningsmodeller	46,3	23,7	30,0
Utvikling av grønne og bærekraftige forretningsmodeller	61,5	25,0	13,5
Kostnadsreduksjoner	53,1	19,0	27,8
Vedlikehold av eksisterende nettverk	47,2	26,3	26,5
Utvikling av nye nettverk	51,6	22,0	26,3

*Inkluderer bedrifter innenfor følgende næringsgrupper: NACE 10-33, 55-56, 69-75, 77-82 og 90-93. N=600.

Foto: Patricia Bates

DET VAR KUN EN LITEN ANDEL AV BEDRIFTENE SOM FORSTERKET ARBEIDET MED Å UTVIKLE GRØNNE OG BÆREKRAFTIGE FORRETNINGSMODELLER UNDER PANDEMIEN.

som hadde et pågående arbeid for å gjøre egne prosesser og produkter mer bærekraftige, langt på vei har opprettholdt denne aktiviteten under pandemien.

Det var også tendenser i retning av økt søkelys på grønne løsninger både innenfor reiseliv og lakseoppdrett, men da i stor grad som en uintendert konsekvens av nødvendige markedsmessige tilpasninger.

Innenfor reiseliv var dette relatert til en dreining mot det norske markedet, da grensene ble stengt og utenlandske turister ikke kom til Norge. Tradisjonelt har reiselivsnæringen på Vestlandet i stor grad basert seg på turister fra utlandet, noe som naturligvis gir et betydelig karbonavtrykk.

Innenfor lakseoppdrett registrerte vi initiativer i retning av økt fokus på bearbeiding av laks, da stengte grenser gjorde det mer krevende å transportere til de utenlandske markedene. Ved bearbeiding i Norge blir volumet som skal transporteres ut av landet, betydelig redusert, noe som også er gunstig for miljøregnskapet.

I etterkant av pandemien er det imidlertid mye som tyder på at disse tendensene blir kortvarige, og bedriftene ser nå ut til å

vende tilbake til det som var hovedtilpasningene før pandemien (det vil si utenlandske turister og eksport av fersk/frossen hel fisk).

Maritim industri kommet lengst

Blant våre utvalgte bransjer er det maritim industri som er kommet lengst med grønn omstilling, mens arbeidet med å gjøre prosesser og produkter innenfor lakseoppdrett og reiseliv mer bærekraftige, fortsatt er i en tidlig fase.

Maritim industri på Vestlandet har blant annet satset sterkt på utvikling av elektriske ferger. De er også godt i gang med å introdusere elektriske løsninger innenfor annen sjøtransport over korte avstander, slik som supplybåter, transportfartøy for lakseoppdrettsnæringen og mindre kystfiskefartøy. Det er også her det grønne omstillingsarbeidet har framstått som mest robust under koronapandemien, mens det altså har vært mer skiftende innenfor lakseoppdrett og turisme.

Myndighetenes rolle

Grønn omstilling forutsetter også en aktiv stat, siden nye grønne løsninger i introduksjonsfasen ofte ikke kan konkurrere med tradisjonelle løsninger. Myndighetene har også en sentral rolle med hensyn til å be-

grense aktiviteter som framstår som særlig belastende for miljøet.

I årene før pandemien lanserte norske myndigheter en rekke planer for å fremme grønn omstilling av næringslivet, eksempelvis *Bedre vekst, lavere utslipp – Regjeringens strategi for grønn konkurransekraft* (Regjeringen 2017) og *Industrien – grønnere, smartere og mer nyskapende* (Meld. St. nr. 27 2016–17). En rekke virkemidler og støtteordninger som skal bidra til et grønt skifte, er også knyttet til disse planene.

De sentrale nasjonale virkemiddelaktørene, Norges forskningsråd og Innovasjon Norge, har de siste årene også i økende grad hatt ønske om å støtte forsknings- og innovasjonsprosjekter som kan bidra til grønn næringsutvikling (Jakobsen m.fl. 2022). Videre har regjeringen vært tydelig på at man skal redusere utslippene av klimagasser med minst 55 prosent innen 2030, sammenlignet med 1990-nivået.

Ekstraordinær innsats

Det var også behov for en aktiv stat da pandemien traff Norge i mars 2020. Spørsmålet blir da om den ekstraordinære statlige innsatsen under pandemien også har fremmet en grønn omstilling av næringslivet. →

¹ <https://regesir.vercel.app>

“Når pandemien nå ligger bak oss, er det viktig at fokuset på nytt rettes mot hvordan grønn omstilling kan styrkes”

MARITIM INDUSTRI PÅ VESTLANDET HAR BLANT ANNET SATSET STERKT PÅ UTVIKLING AV ELEKTRISKE FERGER. ELEKTRISKE FERGER VED OSLO.

Ganske umiddelbart etter at restriksjonene på reise og fysisk kontakt trådte i kraft, ble det introdusert en rekke redningspakker som skulle kompensere næringslivet for bortfall av inntekter. Koronarelaterte restriksjoner ble i stor grad opphevet i januar/februar 2022, og dette markerte også slutten på de fleste av de ekstraordinære økonomiske tiltakene (Regjeringen 2022).

Det meste av den statlige støtten under pandemien kom i form av ulike kompensasjonsordninger. Her inngår både det at bedriftene får kompensert for bortfall av inntekter og for ekstraavgifter ved permitteringer. Dette var ordninger som gjaldt for all næringsvirksomhet. I tillegg fikk noen av virkemiddelaktørene, slik som Innovasjon Norge, økte rammer, og det ble også iverksatt noen mer spesifikke redningspakker rettet mot utvalgte næringer som ble ekstra hardt rammet, slik som reiselivs- og kultursektoren.

Bounce back/bounce forward

Det skilles gjerne mellom to ulike politikktilnærminger under kriser. Den første er en såkalt reaktiv *bounce back*-politikk, som handler om å iverksette tiltak for å sikre at bedriftene kommer seg gjennom krisen og kan fortsette som før.

“Samlet observerer vi altså at myndighetenes politikk under pandemien i stor grad har handlet om å sikre at eksisterende aktiviteter videreføres”

Den andre er en proaktiv *bounce forward*-politikk, hvor man benytter krisen til å stimulere til innovasjoner og mer omfattende endringer i bedriftene. Her inkluderes blant annet det å fremme grønne og mer bærekraftige løsninger (Martin og Sunley 2015, Wilson m.fl. 2020).

Tabell 2 viser samlet offentlig støtte til norsk næringsliv i perioden 2019–2021. Fra 2019 til 2020 fikk man en økning på 23,3 milliarder kroner (39,4 prosent), noe som altså i stor grad kan knyttes til den ekstraordinære støtten under koronapandemien. Det meste av denne økningen (14,2 milliarder eller 61 prosent av den samlede økningen) kan relateres til kompensasjonsordningene. I skrivende stund foreligger det ikke endelige tall for 2021, men foreløpige tall indikerer at omfanget av kompensasjonsordningene vil være omtrent på 2020-nivå. Kompensasjonsordningene representerer en *bounce back*-politikk.

I tillegg var det under pandemien en betydelig økning i overføringene til Norges forskningsråd og særlig Innovasjon Norge (3,5 milliarder fra 2019 til 2020 eller 14,8 prosent av den samlede økningen). Disse organisasjonene skal stimulere til forskning og innovasjon i næringslivet, og disse overføringene kan relateres til en *bounce forward*-politikk.

² <https://enerwe.no/oljeprisen/slik-gikk-det-med-oljeprisen-i-2020/392277>

³ Olje- og gasselskaper betaler en oljeskatt i tillegg til ordinær selskapskatt, og endringene gjelder denne oljeskatten. For det første kunne bedriftene nå utgiftsføre investeringer umiddelbart, og ikke over tid som var den gjeldende praksisen. For det andre økte man de såkalte friinntektene ved investeringer (dvs. inntekter som ikke beskattes).

⁴ <https://bit.ly/3gc1sQW>

⁵ <https://bit.ly/3hRhgsX>

⁶ <https://bit.ly/3B3UJQb>

Videre ser vi at lån og garantier gjennom Innovasjon Norge økte med 2,8 milliarder fra 2019 til 2020 (11,8 prosent av den samlede økningen). I hvilken grad disse lånegarantiordningene stimulerer til endring og innovasjon i bedriftene, er mer usikkert. Det kan også dreie seg om å sikre bedriftene likviditet i en vanskelig periode.

Overordnet kan det altså observeres at det meste av den økte statlige støtten under pandemien gikk til å hjelpe næringslivet gjennom krisen (*bounce back*), mens kun en begrenset andel gikk til å stimulere til innovasjon og endring i næringslivet (*bounce forward*).

Når det gjelder slike tiltak for økt innovasjon, har vi ikke informasjon om hvor stor andel av denne ekstrainsatsen som spesielt gikk til å stimulere til grønne innovasjoner, og som dermed også parallelt håndterte utfordringer knyttet til klimakrisen.

Oljeskattepakken bremser grønn omstilling

Den såkalte oljeskattepakken hadde også langt på vei en motsatt effekt, ved at den styrket en sektor som det er behov for å bygge ned for å kunne gjennomføre et grønt skifte.

Oljeskattepakken ble innført våren 2020, og kom som en respons på et sterkt fall i olje- og gassprisene da samfunnet ble stengt ned. Oljeprisen tok seg ganske raskt opp igjen, og høsten 2020 var den på et relativt akseptabelt nivå.²

Sett i etterkant er det mye som tyder på at denne skattepakken overkompenserte i forhold til de utfordringene sektoren stod overfor under pandemien. Skattepakken innebar endringer i avskrivningsreglene, noe som

bidro til at det ble gunstigere for olje- og gasselskapene å gjøre investeringer.³ Intenjonen var å opprettholde aktivitetsnivået, men på bakgrunn av den informasjonen som foreligger per dags dato, ser det ut som om selskapene ikke bare har opprettholdt aktiviteten, men også framskyndet investeringer innenfor leteaktivitet og utbygging og drift av olje- og gassfelt (DN 01.10.22). Utbygginger som tidligere ikke var lønnsomme, kan nå bli lønnsomme med de nye reglene.

Tall fra Oljedirektoratet viser at produksjonen på norsk sokkel var høyere under pandemien (2020 og 2021) enn året før pandemien (Oljedirektoratet 2021, s.8), og det er også forventninger om at olje- og gassproduksjonen vil stige de kommende årene.⁴ Det siste er også knyttet til den pågående energikrisen i Europa, som en følge av Russlands invasjon av Ukraina.

Eksisterende aktiviteter videreføres

Samlet observerer vi altså at myndighetenes politikk under pandemien i stor grad har handlet om å sikre at eksisterende aktiviteter videreføres. Også grønne initiativer har vært opprettholdt, men det har vært et begrenset omfang av nye grønne satsinger. Ett unntak er myndighetenes nye hydrogenstrategi som ble lansert i juni 2020, men det er mye som tyder på at satsingen ville ha kommet uavhengig av pandemien.⁵

Viktigere er det imidlertid at oljeskattepakken ikke bare har bidratt til å bremse den grønne omstillingen, men at den sannsynligvis også til en viss grad har reversert den. Det at dette ekstraordinære tiltaket ikke av-

sluttes før 31.12.22, mens de aller fleste ekstraordinære koronatiltak ble terminert tidlig i 2022, øker den mulige negative effekten på grønn omstilling.

I tidligere perioder med fallende aktivitet innenfor olje- og gasssektoren, eksempelvis ved oljeprisfallet i 2014, rettet en rekke av leverandørbedriftene innenfor olje og gass fokus mot andre og mer bærekraftige sektorer (Menon 2020). Disse leverandørbedriftene besitter betydelig teknologisk kompetanse og er svært viktige for det grønne skiftet.

Med den forventede økte aktiviteten innenfor olje- og gasssektoren i kjølvannet av oljeskattepakken, blir det eksempelvis enda mer krevende å involvere disse leverandørene i utviklingen av nye løsninger innenfor fornybar energi.

At næringslivets stivhengighet opprettholdes og forsterkes under pandemien, gjenspeiles også i det faktum at myndighetenes øvrige redningspakker har hatt god, kanskje til og med en litt for god, virkning. Eksempelvis var antall konkurser i norsk næringsliv betydelig lavere under pandemien enn i årene før pandemien.⁶

Lærdom

Lærdommen fra koronapandemien er at politiske myndigheter i større grad må være seg bevisst at ekstraordinære tiltak under en krise også har effekter på andre politikkområder. I en tid hvor det er behov for å akselerere arbeidet for et grønt skifte og øke klimaarbeidets legitimitet (Skjølvold og Coenen 2021), bidro koronapolitikken til å forsinke et takskifte innenfor den grønne næringspolitikken. Ved slike kriser bør man i større grad, og på et tidligere tidspunkt enn under koronapandemien, også iverksette tiltak som bidrar til innovasjon og fornyelse som er til det beste for samfunnet.

Når pandemien nå ligger bak oss, er det viktig at fokuset på nytt rettes mot hvordan grønn omstilling kan styrkes. Gjennom pandemien har norsk næringsliv blitt bedre rustet til å håndtere store utfordringer, og dermed er også forutsetningene for at næringslivet på sikt skal lykkes med en grønn omstilling, sannsynligvis blitt bedre. Samtidig har også myndighetene gjort seg viktige erfaringer med hvordan de kan innnta en aktiv rolle når en krise rammer. Forhåpentligvis har man også lært noe om hva man ikke bør gjøre. Disse erfaringene kan nå anvendes til å akselerere det grønne skiftet i norsk næringsliv.

TABELL 2. OFFENTLIG STØTTE TIL NORSK NÆRINGS LIV 2019-2021 (MILL.KR)

	2019	2020	2021
Lån og garantier (totalt)	35 797	39 671	25 269
-via Innovasjon Norge	2 654	5 408	3 350
Tilskudd (totalt)	12 015	15 995	15 303
-via Norges forskningsråd	1 529	1 613	2 160
-via Innovasjon Norge	1 599	4 953	3 865
Egenkapitalinvesteringer	10 890	12 015	12 224
Kompensasjonsordninger under korona*	-	14 202	**
Annet	436	522	**
Samlet (alle bistandstyper)	59 138	82 405	**

Kilder: <https://www.ssb.no/statbank/table/12644/tableViewLayout1/>

* Her inngår kompensasjon for tapt inntekt og kompensasjon ved permitteringer. Dette er altså de nye tilskuddsordningene for bedriftene som ble etablert under koronapandemien.

**Tall for 2021 foreligger ikke.

På nett finner du en utvidet utgave av denne artikkelen som også inkluderer litteraturliste: fpol.no/gronnomstilling

Innovasjon under en økonomisk krise

Hvordan endres foretakenes innovasjonsaktivitet under en økonomisk krise? Her er noen foreløpige resultater fra RelinC-prosjektet, der NIFU og SSB ser på hvordan covid-19-krisen har påvirket norsk næringsliv.

MICHAEL SPJELKAVIK MARK,
forskningsleder, NIFU

Dype økonomiske kriser endrer fundamentalt miljøet bedrifter navigerer i. Sjokk i økonomien påvirker både etterspørsels- og tilbudssiden og skaper økt usikkerhet for bedriftene. Covid-19-pandemien førte til et betydelig fall i økonomisk aktivitet og dermed i etterspørselen. Det internasjonale pengefondet (IMF) estimerer at den globale økonomien krympet med 3,0 prosent i år 2020 (IMF 2020). Til sammenligning ble den globale økonomien anslått å gå ned med 0,1 prosent i år 2009.

Konsekvenser av kriser

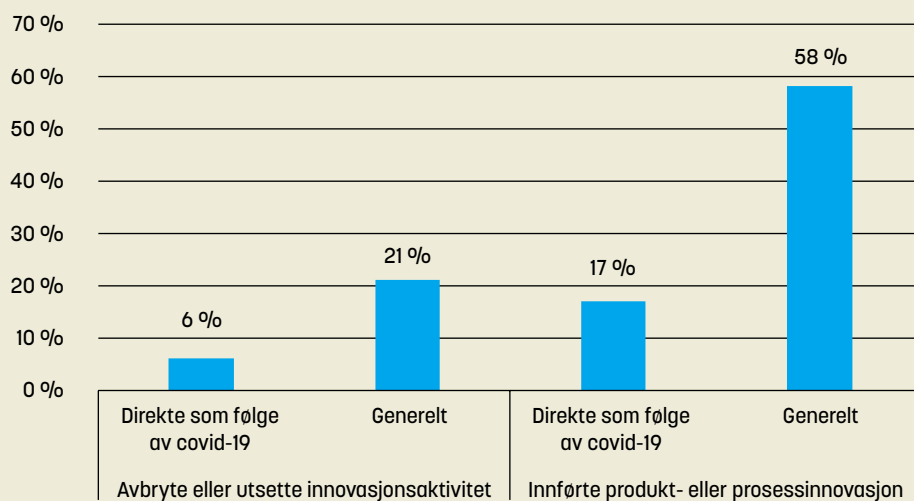
Med økt usikkerhet og fall i etterspørselen vil den naturlige strategien for bedrifter være å nedskalere, utsette investeringer og avlyse innovasjonsaktiviteter. Men stor krise representerer også muligheter for økte markedsandeler og til å gå inn i nye markeder.

Det finnes lite litteratur som empirisk analyserer de konsekvenser kriser har for næringslivets FoU- og innovasjonsaktiviteter. En bedre forståelse av hvordan næringslivet reagerer på økonomiske kriser, kan gi viktige bidrag til politikktutvikling og til hvordan FoU- og innovasjonspolitikken kan innrettes for å minske de negative konsekvensene av en krise.

“Godt ni av ti av foretakene i industrien med mer enn 500 sysselsatte har introdusert et nytt produkt eller nye prosesser”

Krisenes natur er til en viss grad forskjellig. Finanskrisen traff den finansielle siden av økonomien og vanskeliggjorde tilgang til kapital. Å skaffe risikovillig kapital er avgjørende for flere typer foretak. For gründeren er tilgang til risikovillig kapital viktig for å etablere det nye selskapet og utvikle foretaket (Schumpeter 1939). Manglende risikovillig kapital øker kapitalkostnadene for mindre bedrifter, oppstartsbedrifter samt bedrifter i FoU-intensive bransjer (Hall

FIGUR 1 INNOVASJONSAKTIVITET GENERELT OG SOM FØLGE AV COVID-19.
KILDE: INNOVASJONSUNDERSØKELSEN, CIS 2020, SSB

og Lerner 2010). Økte kapitalkostnader fører til en forventet nedgang i innovasjonsaktivitetene.

Covid-19-pandemien påvirket økonomien annerledes. Rentene ble redusert, og tilgangen til kapital var stor. Begrensningen ble i stedet at de ansatte ikke fikk komme på jobb. Covid-19 kalles også *The Great Lockdown*. Det ble vanskelig å utføre og fullføre utviklings- og innovasjonsaktiviteter. I tillegg rammet det produksjon og transport,

ner at før finanskrisen økte 38 prosent av respondentene sine innovasjonsinvesteringer, mens 42 prosent opprettholdt innovasjonsinvesteringene. Under finanskrisen svarte bare 9 prosent at de økte innovasjonsinvesteringene sine, mens 57 prosent opprettholdt investeringsnivået. Likevel økte 9 prosent av bedriftene sine innovasjonsaktiviteter.¹

Under covid-19-pandemien er det også gjennomført kartlegginger av hvordan næringslivet reagerte. Thorgren og Williams (2020) finner at små og mellomstore bedrifter handlet umiddelbart ved å utsette investeringer, redusere lønnskostnader, redusere utgifter og reforhandle kontrakter og vilkår. Funnene er basert på svar fra 456 små og mellomstore svenske foretak. Dessuten fremhever de hvordan små og mellomstore bedrifter i en krise er motvillige til å forplikte seg til handlinger som vil øke deres gjeld i forhold til egenkapital. Hermundsdottir et al. (2022) viser hvordan covid-19 har hatt en negativ innvirkning på en viss type innovasjoner, kalt miljøinnovasjoner, og at de negative effektene fra covid-19 rammer de mest miljøinnovative foretakene.

Bedriftenes reaksjon

Hvordan bedrifter reagerer på kriser, er ikke åpenbart. Archibugi & Filippetti (2012) fin-

¹ De brukte data fra European Innovation Scoreboard og Innobarometer.

NOEN BEDRIFTER INNOVERTE SEG
GJENNOM KRISEN.

Innovasjonsundersøkelsen fra 2020 dekker i alt 20 076 norske foretak med ned til 5 ansatte i alle deler av næringslivet. Tallene viser at mens 58 prosent av foretakene introduserte nye produkter eller prosesser i 2020, svarte 17 prosent at de introduserte nye produkter eller nye prosesser som direkte følge av covid-19. Tilsvarende svarer 21 prosent av foretakene at de måtte avbryte eller utsette innovasjonsaktiviteter. 6 prosent svarer at de måtte avbryte som direkte følge av covid-19.

Dersom vi differensierer resultatene ytterligere på næring og virksomhetsstørrelse, tegner det seg noen mønstre.

Tallene viser at for industrien øker andelen foretak med produkt- eller prosess-innovasjon betydelig med foretakets størrelse. Godt ni av ti av foretakene i industrien med mer enn 500 sysselsatte har introdusert et nytt produkt eller nye prosesser.

Tallene er langt jevnere for foretak i tjenesteytende næringer. Likevel: Bedriftene innenfor tjenesteytende næringer er flinkere til å møte covid-19 med nye produkter eller prosesser.

Større bedrifter vil oftere avbryte eller utsette innovasjonsaktiviteter som følge av pandemien. Dette gjelder både for industri og tjenesteyting.

Mer kreativ destruksjon

Archibugi og Filippetti (2012) gir en grundig analyse av hvordan finanskrisen påvirket innovasjonsaktiviteten blant europeiske foretak. De finner at foretakene møter krisen på ulike måter.

Deres hypotese er at landskapet er dominert av «kreativ akkumulering» mellom krisene. Kreativ akkumulering kjennetegnes ved at store etablerte operatører utnytter allerede eksisterende evner og akkumulert kunnskap. Formell FoU er viktig, og innovasjonsprosessen domineres av inkrementelle innovasjoner.

Under en krise endrer landskapet karakter, og hypotesen er at vi ser mer såkalt «kreativ ødeleggelse». Små foretak og nye aktører er driverne for innovasjon. Det er fokus på banebrytende innovasjoner. Videre er det lave barrierer for å komme inn i nye bransjer, noe som fører til mindre markedskonsentrasjon og mer konkurranse.

Når Archibugi og Filippetti (2012) tester hypotesene empirisk, er resultatene noe tve-tydige. På den ene siden finner de bevis for at kreativ ødeleggelse under en krise er mer fremtredende enn kreativ akkumulering. På den annen side argumenterer de også for at allerede eksisterende kompetansebase, høyere innovasjonsintensitet og at foretaket tidligere har introdusert flere typer innovasjon, er viktige faktorer for at bedrifter skal fortsette med innovasjonsaktiviteter og ikke la seg påvirke av økonomiske kriser.

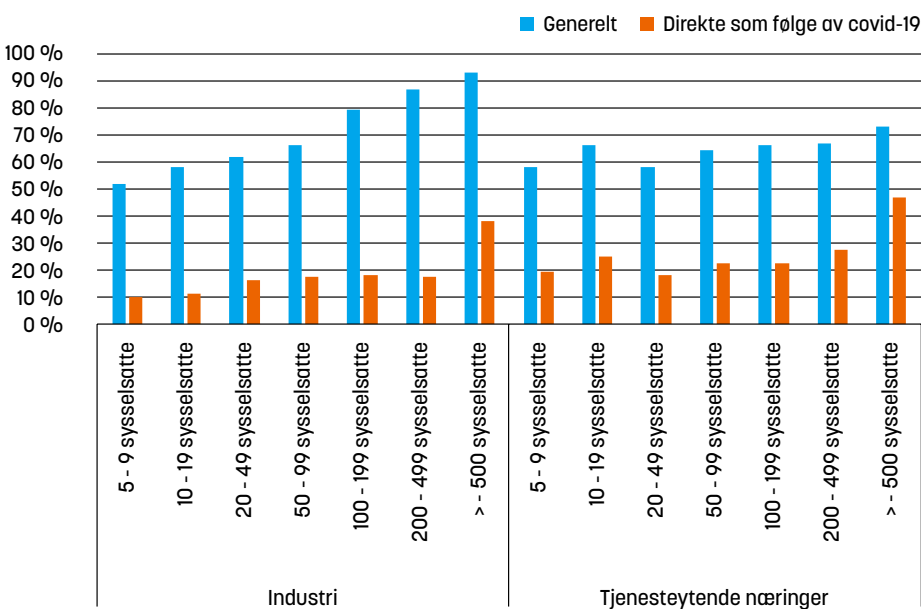
Det vil komme flere resultater fra RelinC neste år. 📊

For litteraturliste, se nettversjonen av denne artikkelen <https://fpol.no/relinc>

Se også nettartikkel om globale kriser og innovasjon av Mark Knell: fpol.no/knell

FIGUR 2 ANDEL FORETAK SOM INTRODUSERER NYTT PRODUKT ELLER NY PROSESS.

KILDE: INNOVASJONSUNDERSØKELSEN, CIS 2020, SSB

Mer mangfold innenfor humaniora?

En ny kunnskapspolitisk prosess er i gang, om hvordan akademiske karrierer skal vurderes. Hvordan påvirker det humaniora i Norge?

ER DET MULIG Å VURDERE KVALITETEN PÅ HUMANISTISK FORSKNING MED BIBLIOMETRISKE INDIKATORER ALENE? HENRIK IBSEN FORAN NATIONALTHEATERET I OSLO.

RAGNHILD LOME,
for Forskningspolitikk

«En gang var gullstandarden for en humanist å publisere artikler og bøker henvendt til offentligheten. Det er ikke så merkelig», sier Helge Jordheim, som har stått bak Humaniora-rapporten i 2016 og lenge har engasjert seg i humanioras rolle i samfunnet.

«Skillet mellom formidling og forskning er ikke så skarpt som i andre fag», sier han. «Humanioras *secret sauce* er nettopp den nære tilknytningen til offentligheten.»

Eller som det heter i rapporten: «For å forstå humanioras samfunnsrolle må vi forstå humanioras rolle som bidragsyter til og opprettholder av en offentlighet.»

I humaniora har det i mange år vært uttrykt misnøye med det bibliometriske vurderingssystemet som internasjonalt har rådet på universitetene. I dette bibliometriske vurderingssystemet har det motsatte av formidling vært premiært, nemlig publisering til fagfeller i lukkede akademiske kretsløp. Bibliometrien oppfordrer også til

“I humaniora har det i mange år vært uttrykt misnøye med det bibliometriske vurderingssystemet som internasjonalt har rådet på universitetene”

å skrive på engelsk, noe som fjernet publikasjonene ytterligere fra det offentlige norske ordskiftet.

Nå diskuteres det både på europeisk og nasjonalt plan hvordan en ny vurderingspraksis kan få innpass på universitetene.

Forskningspolitikk har snakket med et knippe humanister om de nye vurderingskriteriene.

Arbeidet med NOR-CAM

«Det har skjedd mye de siste to årene», sier seniorrådgiver Ragnar Lie ved Universitets- og høyskolerådet (UHR). Han var sekretær for utvalget som foreslo NOR-CAM-matrisen i 2021. Et viktig formål med veilederen og matrisen var å åpne opp for mer fleksibilitet når det gjelder å vurdere akademiske forløp.

«Her ser vi den kjente ketchup-effekten; lenge kommer det lite, plutselig kommer alt. I flere år har det vært arbeidet med å fremme ansvarlig bruk av bibliometriske indikatorer. Nå er det flere prosesser som virker sammen, og som ser ut til å skape reell endring.»

Ved å utvikle NOR-CAM-matrisen ligger Norge i forkant i Europa, avslører Lie.

«Vår analyse er at dette er spørsmål som kommer uansett, og som Norge ikke kan løse alene. Da kan det være lurt å være tidlig ute, og allerede ha diskutert en del av disse spørsmålene, før de kommer opp på europeisk plan», sier han.

Ubegrunnet frykt for bibliometri?

Bibliometriske metoder har særlig blitt tatt i bruk i land som USA, men mindre i Norden. I Norge er derfor frykten for bibliometrien til dels ubegrunnet, mener dekan ved Humanistisk fakultet ved UiO, Frode Helling. Han sier at han «har lest gjennom samtlige ansettelsessaker på fakultetet de siste fire årene, og jeg har fortsatt til gode å se bibliometrien bestemme.»

Helge Jordheim er enig i at bibliometrien ikke er så utbredt i praksis i Norge, men sier likevel at han har «sett hvordan bibliometrien fører til at man ikke selv tar vurderinger og leser forskningsartikler, men stoler på at artiklene er av god kvalitet fordi de er utgitt på akademiske forlag eller i akademiske tidsskrifter.»

Den danske forskeren David Budtz Pedersen, som har forsket på humanioras innvirkning på samfunnet og gjennomført flere store humaniora-undersøkelser i Danmark, er enig:

«Selv om mange forskere er i stand til å forene publisering i internasjonalt anerkjente tidsskrifter med bredere formidling, har bibliometri og performance-indikatorer vært brukt av mange forskningsinstitusjoner til å belønne og promotere forskere.»

Med dette følger risiko for at «andre oppgaver, som humanistene tradisjonelt har ivaretatt, mister synlighet og tydelighet: for eksempel bidrag til den offentlige debatt, bidrag til myndighetsbetjening og bidrag til sivilsamfunnet», sier den danske forskeren.

Humaniora og formidling

Man kan også koble dette sammen med humanioras relasjon til offentligheten, som Helge Jordheim nevnte i humaniorarapporten fra 2016 – at humaniora skal både bidra og opprettholde en offentlighet.¹

Det lukkede kretsløpet som humanister vender seg til når de publiserer alene i fagfelle-vurderte artikler, ble nylig problematisert fra talerstolen på Litteraturhuset i Oslo, på Tidsskriftdagen den 27. oktober. Professor i nordisk litteraturvitenskap Eirik Vassenden beskrev der den akademiske publiseringsverdenen som et lukket system, hvor det finnes penger og ressurser, men hvor de allmennkulturelle tidsskriftene på norsk stort sett drives av idealisme, mange av dem uten forlagsstøtte. →

NOR-CAM, en ny vurderingsmatrise for forskning

De to siste årene har avtaler og vurderingsmatriser blitt utviklet både på nasjonalt og europeisk plan som et svar på en misnøye med den bibliometriske meritteringspraksisen i universitetssektoren, hvor publikasjoner har blitt standarden for å vurdere akademisk kvalitet.

I 2021 kom UHR med et forslag til en ny vurderingsmatrise eller veileder for vurdering i akademiske karriereløp, kalt NOR-CAM, som følger intensjonene bak nye europeiske initiativer og avtaler, som Leiden-manifestet, Dora-deklarasjonen og ARRA (Agreement of Reforming Research Assessment).

På et europeisk plan har dessuten sentrale aktører som European University Association, Science Europe og EU-kommisjonen engasjert seg i diskusjonene. Av institusjoner i Norge har Universitetet i Oslo som eneste institusjon laget en egen versjon av NOR-CAM-matrisen.

Tidligere har Forskningspolitikk skrevet om merittering og kritikken av den bibliometriske vurderingspraksisen, ut fra en studie i Nederland, som konkluderte med at merittering og en forskers faktiske praktiske hverdag ikke henger sammen. (Se <https://www.fpol.no/vil-vekk-fra-publiser-eller-doy/>)

¹ <https://bit.ly/3GoFDlx>

SENIORRÅDGIVER RAGNAR LIE VED UHR VAR SEKRE-
TÆR FOR UTVALGET SOM FORESLO NOR-CAM-MATRI-
SEN I 2021.

PROF. HELGE JORDHEIM (UIO) MENER AT DE NYE
VURDERINGSKRITERIENE GIR ANSVARET FOR VURDE-
RINGENE TILBAKE TIL HVERT ENKELT FAGMILJØ.

NOR-CAM ÅPNER NETTOPP FOR VURDERINGER, IKKE
BARE AV RESULTAT, MEN OGSÅ AV FORSKNINGSPRO-
SESSEN, MENER ALEXANDER REFSUM JENSENIUS (UIO).

Helge Jordheim mener at de nye vurde-
ringskriteriene åpner opp for en helt nød-
vendig endring, nemlig å gi tilbake ansvaret
for vurderingen til hvert enkelt fagmiljø, og
gjøre den mer fleksibel:

«Bibliometrien er bare ett eksempel på
risikoen for ansvarspulverisering i ansettelses-
prosesser på institusjonene. For eksterne
ansettelseskomiteer er det enkelt å argu-
mentere bibliometrisk, mens interne komi-
teer gjerne bringer inn mer personlige egen-
skaper. Da er det en fare for at den helhetlige,
egne kvalitetsvurderingen som skal ta alle
kandidatens egenskaper og meritter i be-
traktning, pulveriseres.»

Her er vi inne på det Jordheim mener er
viktig i diskusjonene om en ny vurderings-
praksis. «De enkelte fagmiljøene og institus-
jonene må selv vurdere kvalitet, ikke *out-
source* kvalitetsvurdering til andre.»

Jordheim legger vekt på at denne kvali-
tetsvurderingen skal gjøres i ethvert fagmil-
jø uavhengig av hvorvidt noen kaller det
formidling eller forskning. For «nettopp i
humaniora er det ikke en knivskarp forskjell
mellom forskning og formidling. God forsk-
ning kan finnes i begge deler.»

Dette vil ikke si at formidling og forsk-
ning skal smelte sammen. «Jeg sier ikke vi
skal tilbake til den norske populærvitenskapelige
boka som gullstandarden», sier Jord-
heim. «Men vi skal holde humanioras rela-
sjon til norsk offentlighet ved like.»

Frode Helland ved UiO mener imidler-
tid ikke at det ligger i kortene at balansen
mellom forskning og formidling skal mykes
opp med nye vurderingskriterier, verken
når det gjelder humaniora eller andre fag.
Som leder for UHR Humaniora, hvor det
for tiden diskuteres nye kriterier for opp-
rykk til professor, med bakgrunn i blant
annet vurderingsmatrisen NOR-CAM, sier
han at dette arbeidet ikke er motivert av en
misnøye med vurderingspraksisen på hu-
maniora. Snarere har det å gjøre med at kri-
teriene fra 2013 ikke tar hensyn til den økte
vekten som undervisningserfaring har i an-
settelse i dag.

Målsetting om å øke mangfoldet i humaniora

Et ord som går igjen hos flere som har arbei-
det med de nye retningslinjene, er «mang-
fold». Ragnar Lie fra UHR understreker at
det nye NOR-CAM-verktøyet gjør at flere
kompetanser og typer av resultater vil
kunne anerkjennes mer systematisk enn før
ved ansettelse og i en karriere. Lie tror dette
vil skape et bredere mangfold ved universi-
tetene, ikke bare når det gjelder aktiviteter,
men også, over tid, i sammensetningen av
det vitenskapelige personalet.

«Et sentralt poeng både i NOR-CAM og
de europeiske avtalene på dette feltet, er at
ikke alle skal være like gode på alt», sier Lie.
«Poenget med fleksibiliteten som ligger i
rammeverket, er at de forskjellige institusjo-
nene og fagmiljøene kan differensiere hver
gang de utlyser en stilling. Slik kan man få
inn forskjellige kompetanser, og motvirke at
alle ansettelser legger en hovedvekt på pu-
blikasjoner.»

Nye plattformer muliggjør en bredere vurdering

Mangfold er også en viktig drivkraft for
Alexander Refsum Jensenius, som er en av
de humanistiske forskerne i Norge som har
engasjert seg i arbeidet med de nye vurde-
ringskriteriene. Han har engasjert seg først
og fremst ut fra et tverrfaglig perspektiv, en
type forskning de eksisterende vurderings-
kriteriene ikke gir så god uttelling for.

Jensenius legger særlig vekt på at de nye
vurderingsformene kan spille sammen med
ny teknologi og diskusjonene på et europeisk
plan om åpen-data, for å gjøre flere aspekter
ved den humanistiske forskningsprosessen
mulig å vurdere. Og dermed åpne for å få
andre spesialister inn på universitetene.

«NOR-CAM åpner nettopp for vurde-
ringer, ikke bare av resultat, men også av
forskningsprosessen. For humanister er
dette kanskje ekstra viktig, fordi de ofte
publiserer i andre former og mindre kollek-
tivt enn på mange andre fagfelt.»

For eksempel, sier Jensenius, finnes det
«mye data i humaniora, selv om humanister

ikke er vant til å tenke på det de samler inn
som «data». Med nye publiseringsløsninger
kan man dele lyd, bilde, video, tekstkorpus
og andre former for data som kan belyse
forskingsprosessen på en ny måte.»

«Å belyse forskningsprosessen kan for
eksempel innebære å gå over til publisering-
sløsninger som støtter åpen fagfelle-
kommentering, hvor man åpent diskuterer
både forskningsprosess og resultater», sier
Jensenius.

Jensenius har et håp om at NOR-CAM-
matrisen kan muliggjøre å vurdere dialog og
kritikk, to viktige elementer i humanistiske
forskingspraksiser.

«Jeg har selv eksperimentert med publi-
seringsplattformen Pubpub, som er utviklet
av MIT Press, for å synliggjøre faglig disku-
sjon forut og i etterkant av artikler og bidrag
til konferanser.»

Status nå

For tiden skapes det nasjonale møteplasser
for å diskutere NOR-CAM og den europeiske
avtalen.

Den 2. november ble første møte i et nytt
NOR-CAM-nettverk avholdt, med deltakelse
fra 25 av UHRs medlemsinstitusjoner. Her
er hensikten å dele erfaringer og beste praksis,
både for å utvikle egne versjoner av NOR-
CAM og for å diskutere praktiske og strate-
giske sider ved den europeiske avtalen.

«Det som skjer med NOR-CAM, må nå
koordineres med de enkelte institusjoner og
med det som skjer på et europeisk plan. Det-
te er ikke noe Norge kan gjøre alene. Og den
europeiske avtalen vil gjøre dette samspillet
lettere. Her kan norske institusjoner delta
og bidra gjennom å signere avtalen og der-
med bli en del av den europeiske Coalition
for Advancing Research Assessment – CoARA.
Mye av den videre diskusjonen vil skje der»,
sier Ragnar Lie.

Og mye gjenstår å diskutere. «For dette
arbeidet er jo ikke ferdig. Men nå har det ende-
lig vokst fram en kunnskapspolitisk prosess
som har et betydelig momentum, noe vi mener
det er viktig å utnytte», avslutter Lie.

Snart arbeider 100 000 mennesker med FoU i Norge

Nær 95 000 mennesker deltok i forskning og utviklingsarbeid i Norge i 2021. Dette året var det for første gang flest personer som jobbet med FoU i universitets- og høyskolesektoren: til sammen 40 000 (herav 10 000 teknisk/administrativt FoU-personale).

KAJA WENDT, SSB
MONA NEDBERG ØSTBY, SSB

Tilsvarende tall for instituttsektoren var 14 000 personer (herav 5 000 teknisk/administrativt personale) og for næringslivet 39 000 personer (herav 13 000 teknisk/administrativt personale).

Med samme vekst i FoU-personalet som fra 2020 til 2021 (+4 300), vil det i 2024 være opp mot 100 000 mennesker i Norge som jobber med FoU.

Nær kjønnsbalanse?

Kjønnsbalansen i FoU-personalet varierer mellom sektorer, bransjer, fagområder og ikke minst etter stillingsnivå. Fra 2018 har andelen kvinner i FoU-personalet totalt i Norge ligget rett under 40 prosent. Ofte regnes

en andel av hvert kjønn mellom 40 og 60 prosent som kjønnsbalanse.

På overordnet nivå er det med andre ord snart kjønnsbalanse i FoU-personalet. Balansen er skjevest i næringslivet med en andel kvinner på om lag 21 prosent (2020-tall). I instituttsektoren har det samlet sett vært kjønnsbalanse de senere årene med rundt 50/50-fordeling mellom menn og kvinner.

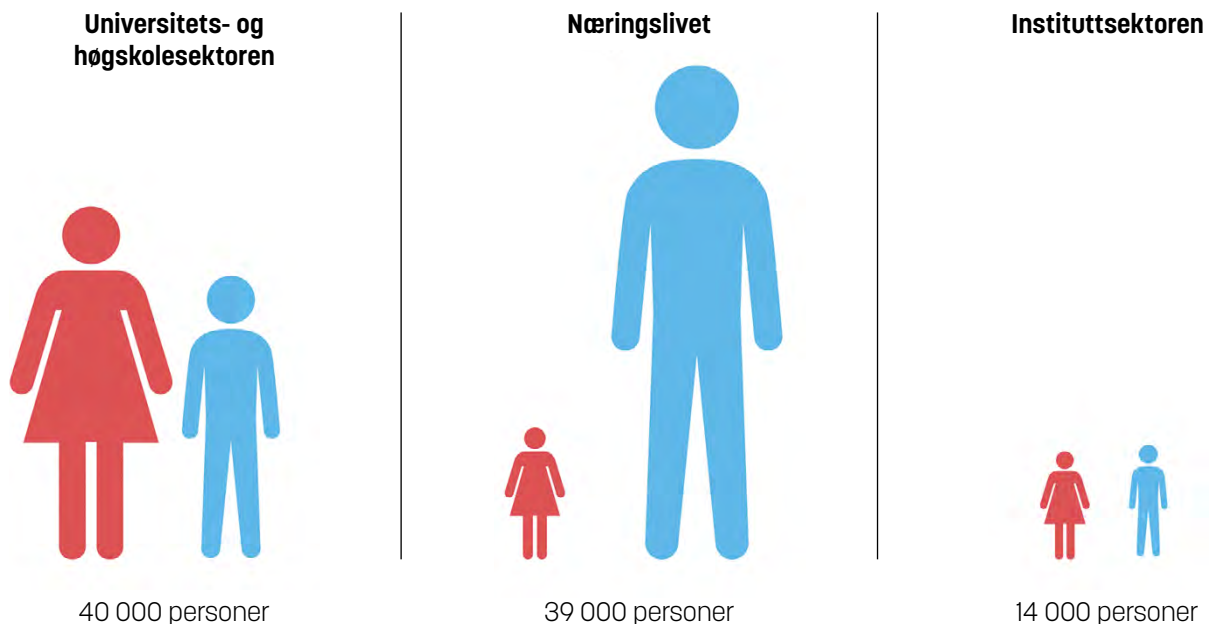
I universitets- og høyskolesektoren er det i dag en overvekt av kvinner med totalt 55 prosent. I denne sektoren er det fortsatt en overvekt av menn på det øverste akademiske nivået og innenfor noen fagområder; i 2021 var 66 prosent av professorene menn og innen teknologiske fag var 83 prosent av professorene menn.

FoU-statistikken er flyttet til SSB

FoU-statistikken for 2021 er første årgang som i sin helhet har blitt produsert hos SSB. Fra 2022 ble ansvaret for FoU-statistikken for universitets- og høyskolesektoren og instituttsektoren flyttet fra NIFU til SSB i form av en virksomhetsoverdragelse. De fleste av medarbeiderne flyttet med oppgavene, og har brukt året på å etablere nye statistikkprodukter i SSB. Målet er å videreføre den høye kvaliteten og at gamle og nye brukere av FoU-statistikk skal finne statistikken de trenger om norsk forskningsinnsats. Du finner tallene i SSBs statistikkbank (<https://www.ssb.no/statbank/> under Teknologi og innovasjon).

FoU-statistikken vil ha en fast spalte i Forskningspolitikk med nyheter. Det vil blant annet komme nye tall fra Forskerrekrutteringsmonitoren, om mangfold i academia, statistikk om koronapandemiens påvirkning på FoU-aktiviteten og tematisk innretning av FoU.

FOU-PERSONALE I NORGE ETTER KJØNN OG SEKTOR. 2021 KILDE: SSB, FOU-STATISTIKK

Realnedgang i forskningsbevilgningene i 2023

NIFUs statsbudsjettanalyse bekrefter at de offentlige bevilgningene til FoU vil gå ned i 2023. Offentlig FoU som andel av BNP går også ned, blant annet som følge av en økning i BNP.

EGIL KALLERUD, spesialrådgiver, NIFU
BO SARPEBAKKEN, seniorrådgiver, SSB
ESPEN SOLBERG, forskningsleder, NIFU

Støre-regjeringens første fullt ut egne budsjettforslag vil gi en anslått samlet bevilgning til forskning og utviklingsarbeid (FoU) i 2023 på 43,6 mrd. kr. Det er nominelt 1,1 mrd. kr eller 2,7 prosent mer enn saldert budsjett for 2022. Proposisjonen legger til grunn en pris- og lønnsvekst i 2023 på 3,8 prosent, noe som vil gi en realnedgang i FoU-bevilgningene i 2023 på 1,1 prosent.

Pris- og lønnsjusteringen som er lagt inn i budsjettet, ble fastsatt før de høye inflasjonstallene fra juli av ble kjent, og vil neppe kompensere fullt ut for de faktiske lønns- og driftsutgiftene i 2023.

Fall i FoU-bevilgningenes andel av BNP og totale utgifter over statsbudsjettet

Av figur 1 framgår det at forskningsbevilgningenes andel av BNP igjen befinner seg langt under målet om at de skal utgjøre én prosent av BNP. Målet ble nådd i 2016 som følge av en kombinasjon av økte FoU-bevilgninger og svak BNP-utvikling. Andelen holdt seg deretter omtrent på dette nivået inntil 2020, da en betydelig nedgang i BNP som følge av pandemien førte til at BNP-andelen gikk ytterligere opp til 1,15 prosent. I 2023 vil andelen kunne synke kraftig, til 0,76 prosent.

Dette skyldes hovedsakelig at den anslåtte BNP-veksten for årene 2021 og 2022 nå er kraftig oppjustert sammenliknet med anslagene for de samme årene i fjorårets proposisjon. Dette innebærer at FoU-andelen av BNP også blir lavere i 2021 og 2022. FoU-bevilgningenes andel av BNP er både i 2022 og 2023 nede på lave 0,76 prosent.

FoU-bevilgningenes andel av samlet statsbudsjett nådde sitt høyeste nivå i årene 2017–2019 med rundt 4,2 prosent. Nå blir andelen vesentlig lavere, 3,76 prosent.

Ekstraordinære utgifter til strømstøtte og Ukraina-krigen forklarer mye av nedgangen. Justert for strømstøtte vil FoU-bevilgningenes andel av statsbudsjettet være 3,91 prosent, altså fortsatt godt under alle år siden 2016.

Det framgår av figuren at 2023 er ett av kun tre budsjetter siden 2005 med realned-

gang i FoU-bevilgningene, og kun i 2011 var realnedgangen høyere enn i 2023. Figuren viser også at budsjettet for 2023 kan sies å videreføre en trend fra 2018 som kjennetegnes av en utflating av veksten. Mens gjennomsnittlig årlig realvekst var 5 prosent i årene 2005–2017, ser den ut til å bli om lag 0,4 prosent i årene 2018–2023.

KD står for over halvparten av de statlige bevilgningene

Kunnskapsdepartementet (KD) står for godt over halvparten av statsbudsjettets samlede FoU-bevilgninger. De utgjør i 2023 om lag 23,5 mrd. kr, som er 750 mill. kr, eller 3,3 prosent, mer enn i 2022.

I denne veksten inngår en nominell økning i departementets faglige bevilgninger (ikke inkludert driftsbevilgninger) til Forskningsrådet på om lag 125 mill. kr, eller snaut 3 prosent, samt økt kontingent for deltakelse i EUs rammeprogram Horisont Europa med nær 350 mill. kr. Det er også en nominell vekst tilsvarende lønns- og prisjustering i FoU-andelen i KDs bevilgninger til universiteter og høyskoler.

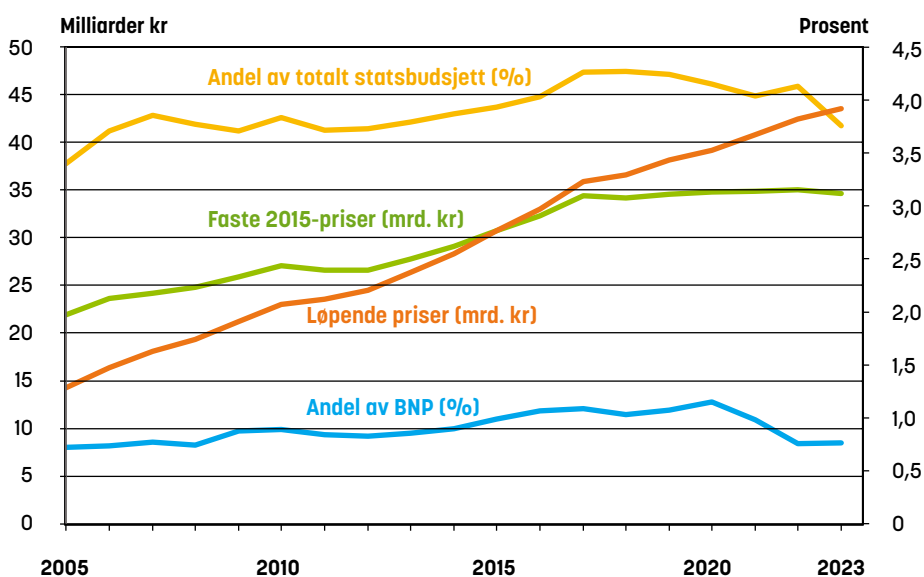
Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) er med en anslått samlet FoU-bevilgning på drøye 6 mrd. kroner i 2023 nest største FoU-departement. HODs FoU-bevilgning har i 2023 en nominell vekst på 5,3 prosent, godt over gjennomsnittet for FoU-budsjettet som helhet. Det meste av HODs FoU-bevilgninger er en innbakt FoU-andel i helseforetakenes samlede rammebevilgning. Det øremerkede tilskuddet til helseforetakenes forskning øker i 2023 med 2,9 prosent, til 863 mill. kr, mens departementets bevilgninger til Forskningsrådet utgjør 380 mill. kr, som er om lag 10 mill. kr, eller 3 prosent, høyere enn i 2022.

En vekst i bevilgningene over Kommunal- og distriktsdepartementet til bygg i universitets- og høyskolesektoren har en anslagsvis effekt på FoU-bevilgningene på om lag 300 mill. kr.

Kutt i næringsdepartementers FoU-bevilgninger

Elementer som bidrar til en viss vekst, motvirkes av kutt i andre, særlig i næringsrettede FoU-bevilgninger.

FIGUR 1 ANSLÅTTE BEVLINGNINGER TIL FOU OVER VEDTATT STATSBUJSJETT 2005–2023. LØPENDE OG FASTE 2015-PRISER I MILLIARDER KRONER (VENSTRE AKSE) OG SOM PROSENTANDEL AV BNP OG TOTALE BEVLINGNINGER OVER STATSBUJSJETTET (HØYRE AKSE). KILDE: NIFU, PROP.1S (2022–2023)

“forskningsbevilgningenes andel av BNP igjen befinner seg langt under målet om at de skal utgjøre én prosent av BNP”

Nærings- og fiskeridepartementets (NFD) FoU-bevilgninger i 2023 på totalt drøyt 4,2 mrd. kr er nominelt snaut 2 prosent lavere enn i 2022, og får dermed en realnedgang på i underkant av 6 prosent.

NFDs bevilgninger til Forskningsrådet på om lag 2,2 mrd. kr er 70 mill. kr lavere enn i 2022, eller 3 prosent i løpende priser. Siden dette departementets grunnbevilgninger til forskningsinstitutter har en nominell vekst på om lag 2 prosent, blir NFDs bevilgninger til konkurranseutsatte midler gjennom Forskningsrådet kuttet med 5 prosent. En del av reduksjonen skyldes utfasingen av første treårsperiode av ordningen Grønn plattform. Ordningen blir videreført for en ny treårsperiode, med en avsetning på 205 mill. kr i Forskningsrådets budsjett for 2023. Utfasingen fører også til reduksjon i bevilgninger under Innovasjon Norge («statsbankene») som inngår i FoU-budsjettet.

Olje- og energidepartementet (OED) er det departementet som kutter mest i sine FoU-bevilgninger i 2023. De er nominelt 13 prosent lavere enn i 2022, som tilsvarer en realnedgang på nesten 17 prosent.

OEDs bevilgninger gjennom Forskningsrådet reduseres med vel 15 prosent, fra om lag 1,04 mrd. kr i 2022 til rundt 940 mill. kr i 2023. Proposisjonen angir at nye prosjekter i større grad må finansieres gjennom

omprioriteringer innenfor en lavere budsjetttramme.

Det er en liten nominell nedgang også i Landbruks- og matdepartementets (LMD) FoU-bevilgninger i 2023, tilsvarende en realnedgang på snaut 5 prosent. Det er også realnedgang i FoU-bevilgningene fra Klima- og miljødepartementet (KLD) og Utenriksdepartementet (UD) på henholdsvis vel 2 og snaut 3 prosent.

Flerårig reduksjon i Forskningsrådets bevilgninger videreføres

Norges forskningsråds bevilgninger får i 2023 en anslått realnedgang på 4 prosent. Med det forlenger og forsterker 2023-budsjettet en utvikling fra 2019.

Realverdien av rådets disponible bevilgninger er i 2022 mer enn 7 prosent lavere enn i 2018, og ytterligere kutt i 2023 vil føre til at rådets budsjett i faste priser blir mer enn 10 prosent lavere enn i 2018. Nedgangen i rådets bevilgninger skyldes i stor grad at det særlig i 2020 og 2021 ble foretatt ett-årige kutt i sju departementers bevilgninger med et samlet omfang på minst 1,2 mrd. kr. Kuttene skulle ikke medføre tilsvarende aktivitetsreduksjon og var et virkemiddel for å redusere rådets avsetninger (se egen artikkel om rådets likviditetsproblemer side 20).

Det har en betydelig negativ innvirk-

ning på norsk forskningspolitikk generelt at rådets bevilgninger har hatt en særlig svak utvikling over lengre tid (kategori A under). I NIFUs inndeling av FoU-budsjettet i ulike bevilgningstyper, regnes rådsbevilgningene, som står for ¼ av det samlede FoU-budsjettet, som den forskningspolitiske viktigste komponenten i et for øvrig mangslungen FoU-budsjett. Det er særlig gjennom disse og noen andre «rene» forskningsbevilgninger (B) at innretningen på FoU-bevilgningene i sterkst grad kan bestemmes på grunnlag av strengt forskningsmessige og -politiske vurderinger.

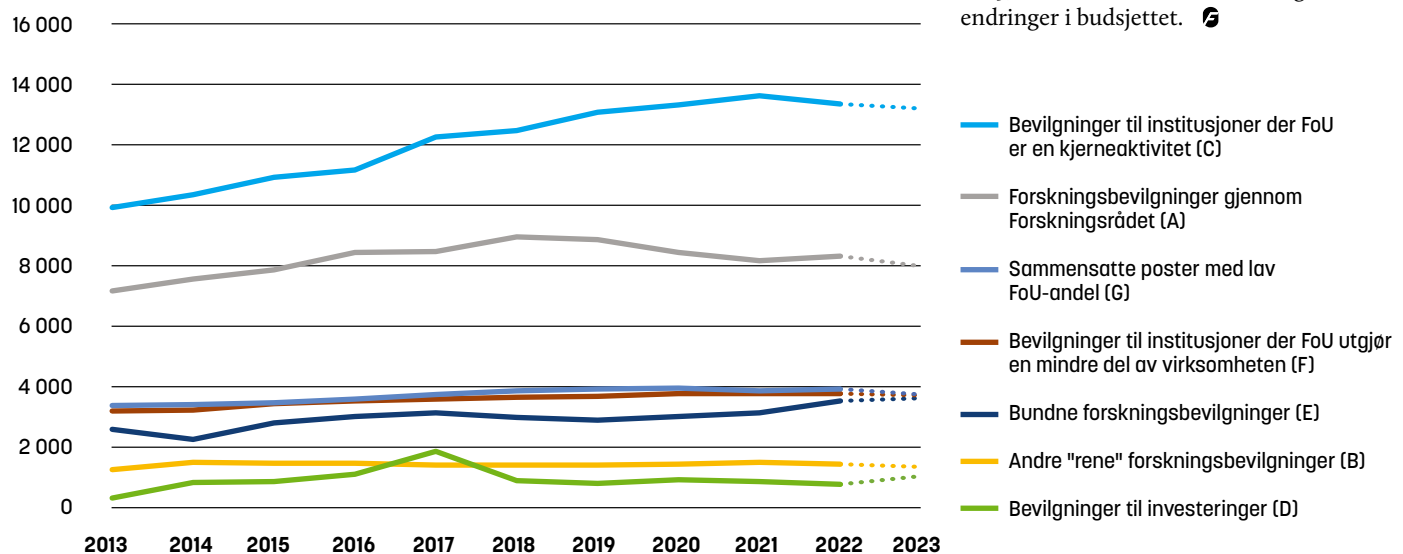
Budsjettet for 2023 kjennetegnes av en markant nedgang i de deler av forskningsbudsjettet der særskilt forskningspolitiske vurderinger har størst spillerom. Det gjelder ikke bare Forskningsrådets bevilgninger, men også bevilgninger under kategori B, der bevilgningene til regionale forskningsfond reduseres med nesten 25 prosent.

I 2023 er det først og fremst vekst i bevilgningstyper som i minst grad gir rom for forskningspolitiske vurderinger fra år til år, særlig bygg (kategori D) og kontingenter (kategori E). Forskningsandelen av bevilgningene til universiteter og høyskoler (kategori C) opprettholder sin høye relative posisjon i det samlede FoU-budsjettet, også etter en mindre reduksjon i 2022 og 2023.

Redaktørens anmerkning:

Forskningsminister Ola Borten Moe har annonsert at regjeringen har funnet 1,64 milliarder kroner som foreslås brukt som en engangsbevilgning til Forskningsrådet i ny-salderingen av inneværende års statsbudsjett (2022). Dette betyr at Forskningsrådets gjeld kan slettes. Det blir tildeling av fri prosjektstøtte til unge forskertalenter (Fripro) i 2023, men ut over det er det ingen større endringer i budsjettet.

FIGUR 2 ANSLÅTTE BEVILGNINGER TIL FOU OVER VEDTATT STATSBUDSJETT 2013-2022 OG FORELØPIG BEREGNING AV FORSLAG TIL STATSBUDSJETT 2023, ETTER ULIKE BEVILGNINGSKATEGORIER. MILLIONER KRONER, FASTE 2015-PRISER. KILDE: NIFU, SSB

Kamouflerte bevilgningskutt og smertefull omstilling på etterskudd

Samtidig som Forskningsrådets bevilgninger ble kuttet, økte den forrige regjeringen og Forskningsrådet selv FoU-satsingen ved å bruke av rådets høye avkastninger. Det medførte at det ble satt i gang mer aktivitet enn det vil være dekning for i senere års bevilgninger. Resultatet er dagens Forskningsråds-krise.

EGIL KALLERUD,
NIFU

Fra 2018 av har veksten i forskningsbevilgningene totalt flatet ut, og Forskningsrådets bevilgninger har blitt kuttet betydelig (se side 18–19). Men også i disse årene har kraftfulle satsinger kjennetegnet norsk forskningspolitikk, særlig i tilknytning til den da gjeldende langtidsplanens ambisiøse mål om å øke bevilgninger på FoU-området med 1,25 mrd. kr i løpet av fireårsperioden 2019–2022.

I sitt budsjettforslag for 2022 rapporterte Regjeringen Solberg at målene var innfridd fullt ut. Så godt som hele veksten innenfor langtidsplanens opptrappingsplaner (og noe av den langtidsrelaterte veksten utenfor) kom som økte bevilgninger fra Norges forskningsråd. I samme periode er altså rådets bevilgninger blitt kraftig redusert.

“Mye av forklaringen på den paradoksale kombinasjonen av kraftige satsinger og bevilgningskutt er utstrakt gjenbruk av Forskningsrådets høye avsetninger”

Forskningsrådets avsetninger – forskningens Sareptas krukke

Mye av forklaringen på den paradoksale kombinasjonen av kraftige satsinger og bevilgningskutt er utstrakt gjenbruk av Forskningsrådets høye avsetninger av ufordelte eller ikke utbetalte midler fra tidligere års rårdsbevilgninger.

Regjeringen og Forskningsrådet har, for å redusere volumet på disse avsetningene, benyttet dem som en ekstra kilde i tillegg til statsbudsjettets ordinære årlige bevilgninger til å finansiere prioriterte satsinger og dekke inn bevilgningskutt. Som følge av det har forskningsaktiviteter blitt videreført og økt i volum langt ut over det de årlige be-

vilgningene alene har gitt rom for.

Det som i utgangspunktet er et teknisk problem om regnskapsføring i staten, ble søkt løst med en politisk motivert bruk av avsetningene, som har fått så stort omfang at det langt på vei har definert norsk forskningspolitikk i disse årene. Sakens komplekse teknikaliteter har imidlertid i den grad bidratt til å tåkelegge sakens realiteter – også for aktørene selv – at det først nå, mange år på overtid, er i ferd med å bli klart hva som faktisk er skjedd, og hvordan konsekvensene kan og bør håndteres.

Den politiske gjenbruken av avsetningene har i hovedsak skjedd i årene 2020–2022 og i tre ulike former, her basert på budsjettproposisjonenes tall.

Ettårige kutt uten aktivitetsreduksjon

I flere budsjetter har regjeringen kuttet i rådets bevilgninger, men samtidig pålagt rådet – i proposisjonenes standardformulering – å

«fortsette å lyse ut midlar som om løyvingane ikkje var reduserte».

I 2020 foretok to departementer (Helse- og omsorgsdepartementet, Kunnskapsdepartementet) slike ettårige kutt på i alt snaut 500 mill. kr, og i budsjettet for 2021 instruerte de samme to og ytterligere fem departementer rådet om å videreføre aktiviteter med en samlet bevilgningsmessig underdekning på i alt om lag 700 mill. kr.

Forskningsrådets overbevilgninger

Det meste av diskusjonen om Forskningsrådets likviditetskrise har dreid seg om de store «negative avsetningene» på tre poster på Kunnskapsdepartementets budsjett.

Forskningsrådet får det meste av sine bevilgninger fra dette departementet.

Forskningsrådet har fordelt langt mer midler («overbevilget») til tre særskilte formål enn bevilgningene gir rom for, og med det også pådratt seg framtidige utbetalingsforpliktelse som overstiger forventede bevilgninger. Ifølge Kunnskapsdepartementets proposisjon for 2023 overbevilget rådet i årene 2020–2022 i alt om lag 900 mill. til Fripro-prosjekter; i 2020 fikk Sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI) en tilleggstildeling på 500 mill. kr, og e-infrastruktur ble samme år tilført 240 mill. kr ut over bevilgningsrammen.

Overbevilgningene var begrunnet som grep for å redusere avsetningene, men innrettet i tråd med rådets politiske prioriteringer. Overbevilgningene til Fripro var, ifølge et styredokument, «et ledd i raskt å redusere avsetningene gjennom å finansiere klart støtteverdige prosjekter på et område med stor søknadsmengde og lav innvilgelsesgrad» (styredokument datert 13.5.22). I vedtaket om å utvide rammen til SFI-ordningen heter det at økningen er «i tråd med Forskningsrådets strategi og et høyt prioritert tiltakspakkeforslag fra Forskningsrådet i forbindelse med korona-krisen». SFI-prosjekter får normalt støtte i åtte år.

Omprioritering av rådets avsetninger

Nok en type politisk motivert gjenbruk av avsetningene kom i budsjettet for 2022 under betegnelsen «omprioritering av rådets avsetninger». Her ble midler fra avsetningene øremerket til spesifiserte satsinger under langtidsplanen.

Grepet innebærer at deler av tidligere års bevilgninger blir varig omprioritert. Kuttene blir ikke i noen form tilbakeført eller kompensert i framtidige bevilgninger. Proposisjonene angir formålene som tilgodeses, men ikke hvilke som får bevilgninger fra tidligere år omprioritert og kuttet.

Med dette nye grepet gjorde regjeringen i 2022 et ytterligere uttak fra Forskningsrådets avsetninger med i alt 440 mill. kr, og

dekket med det 60 prosent av all oppfølging av langtidsplanen i 2022 på FoU-området. 14 av 20 slike satsinger er *utelukkende* finansiert ved omprioritering av rådets avsetninger. Disposisjonene ble ikke reversert i Støre-regjeringens tilleggsproposisjon.

Over (minst) tre år har altså regjering og råd – tilsynelatende med dekning i rådets avsetninger – foretatt kutt, overbevilgninger og omprioriteringer som har ført til at aktiviteter i stort omfang er videreført og økt ut over bevilgningsrammene gitt i statsbudsjettet.

“I flere budsjetter har regjeringen kuttet i rådets bevilgninger, men samtidig pålagt rådet – i proposisjonenes standardformulering – å ‘fortsette å lyse ut midlar som om løyvingane ikkje var reduserte’”

Samlet bevilgningsmessig underdekning i de tre årene er i størrelsesorden 3,5 mrd. kr, tilsvarende mer enn 10 prosent av rådets totale bevilgninger. Bevilgningene er kuttet uten politisk belastende aktivetskutt. Solberg-regjeringen kunne påberope seg å ha oppfylt langtidsplanens høye opptrapningsmål, og rådet har økt bevilgningene til ordninger det mener er særlig viktige. Alt dette mens rådets bevilgninger er blitt betydelig redusert. Det er som om ordlyden i instruksjonen om de ettårige kuttene kan passe som generell karakteristikk av norsk forsk-

ningspolitikk i disse årene – mye har fortsatt «som om løyvingane ikkje var reduserte».

Hva gikk så galt?

Når nå misforholdet mellom aktivitetsnivå og bevilgninger er kommet for dagen i form av Forskningsrådets store «negative avsetninger», og bakgrunnen for at de har oppstått blir ettergått i detalj, blir det stadig klarere hvor mye som har gått galt med denne gjenbruken av avsetningene som et tiltak for å redusere dem. Og, ikke minst, det avtegner seg etter hvert også hvor omfattende konsekvensene er og hvor mye det vil koste å rydde opp.

Mye koker ned til det enkle og allmenne at penger simpelthen ikke kan brukes mer enn én gang. I dette tilfellet: Avsetninger som er fordelt, men ikke utbetalt, kan ikke uten kontraktsbrudd tildeles annen virksomhet enn de allerede er fordelt til. Ufordelte avsetninger kan brukes for å øke →

aktivitetsnivået ut over årets bevilgningsramme, men – som det nå er blitt ettertrykkelig fastslått – bare til formålet eller på posten der midlene er bevilget.

Avklaringen på dette punkt indikerer at selve konseptet med gjen- og dobbeltbruk av avsetningene for å redusere dem har vært reglementsstridig og feilslått fra starten.

Det rådet kaller «aktiv likviditetsstyring» – flytting av midler mellom formål, poster og kapitler – er ikke tillatt, og har ikke noen gang vært det, verken midlertidig eller varig. Kritikken av rådets praksis på dette punkt har først og fremst vært rettet mot rådets overbevilgningspraksis. Men Riksrevisjonens sterkt kritiske merknad til rådets regnskap («alvorlige feil») for 2021 mer enn antyder at det i Kunnskapsdepartementets instruks til rådet om hvordan de ettårige kuttene skulle håndteres, kan ligge en godkjenning av og oppfordring til aktiv likviditetsstyring.

2022-budsjettets omprioritering av avsetninger synes ikke å være vurdert særskilt, men også denne bruken av avsetninger antas underlagt bevilgningsreglementets bestemmelser om at bevilgninger gitt i statsbudsjettet ikke kan overskrides eller brukes til andre formål enn forutsatt av Stortinget, og at disse, ifølge Direktoratet for forvaltning og økonomistyring (DFØ), gjelder på lik linje for «disponeringen av årets bevilgning og disponeringen av eventuelle ubrukte bevilgninger fra tidligere budsjettår» (DFØs rapport, s. 19).

Omstilling på overtid til reduserte FoU-bevilgninger

Status i saken, slik den beskrives i KDs pro-

STØTTET KUNNSKAPSDEPARTEMENTET I KIRKEGATA OPP UNDER FORSKNINGSRÅDETS BRUK AV ALLEREDE AVSATTE PENGER?

“Mye koker ned til det enkle og allmenne at penger simpelthen ikke kan brukes mer enn én gang”

posisjon for 2023, er at rådet – uansett om det er skjedd på initiativ av rådet selv eller rådet er blitt forledet, oppfordret eller instruert til det av Kunnskapsdepartementet – står tilbake med svært store negative avsetninger i sin økonomi.

En foruroligende tabell i styredokumenter datert 20.6.2022 (som departementet henter tall til sin statusbeskrivelse fra) viser høye negative avsetninger på flere poster, ikke bare de tre omtalte postene på KDs budsjett, helt fram til 2025, også *etter* at effekten av styrets vedtak i juni for å redusere dem er innkalkulert.

Problemene er med andre ord langt fra å være løst kun med styrets allerede ved-

tatte tiltak og en midlertidig fullmakt til bruk av aktiv likviditetsstyring i 2022 og 2023. Bare med politiske løsningsbidrag på bevilgningsnivå vil rådet unngå å måtte iverksette ytterligere omfattende tiltak i sin håndtering av store belastninger på framtidige budsjetter. I det lange løp framstår det som det politisk sett minste av to onder. I den ordinære budsjettproposisjonen for 2023 blir tilleggsbevilgninger utelukket, men muligheten for å bidra til løsning gjennom varige omprioriteringer blir holdt åpen.

Dette skjer allerede i nysalderingen av 2022-budsjettet. Regjeringen foreslår å øke bevilgningen til Forskningsrådet med 1,64 mrd. kr, fordelt mellom de tre aktuelle postene

på Kunnskapsdepartementets bevilgninger til rådet. Det skal «vesentlig redusere dei negative avsetningane for Kunnskapsdepartementets løyvingar til Forskningsrådet». Statsminister Jonas Gahr Støre uttaler at regjeringen med dette «setter punktum for rotet etter forrige regjering og sikrer norske forskningsmiljøer langsiktighet».

Mer om Forskningsrådets likviditetskrise:

- KPMG godkjenner Forskningsrådets økonomistyring og kritiserer Kunnskapsdepartementet <https://bit.ly/3EVR7lI>
- Forskningsrådskrisen: hva gikk galt? <https://bit.ly/3U4sQI9>
- Forskningsrådskrisen – en ryddejobb fra tidligere til ny regjering <https://bit.ly/3tTWDz9>
- Økonomisaken i Forskningsrådet: Ryddejobb eller ny orden? <https://bit.ly/3EZZ1KM>

Vi må tenke nytt om norsk forskningsfinansiering

Det blir for enkelt å betrakte høy offentlig forskningsfinansiering som statlig overforbruk. Finansieringsmodellen vår er resultat av strukturelle forhold og politiske veivalg. En styrking av norsk forskning bør bygge på den modellen, ikke bygge den ned.

ESPEN SOLBERG,
forskningsleder, NIFU

Det mangler ikke på overraskelser i norsk forskningspolitikk. Rett før sommeren ble Forskningsrådets hovedstyre avsatt for å ha styrt rådet mot underskudd. Et halvt år senere går regjeringen inn med 1,6 mrd. kroner og dekker opp det samme underskuddet. Det skjer kort tid etter at regjeringen ettertrykkelig hadde avvist en slik redningsoperasjon. Med dette «kraftfulle engangsgrepet» kan norsk forskning være kvitt en

verkebyll som ville ha preget systemet i flere år. Nå kan norsk forskning igjen se framover, som det heter i Kunnskapsdepartementets pressemelding. Men utfordringene er ikke borte av den grunn.

Naturlig høyt nivå på offentlig FoU

Utgangspunktet for offentlige forskningsmidler er godt. Sist oppdaterte tall viser at

kun Tyskland, Japan og Sør-Korea bruker flere offentlige FoU-kroner enn Norge som andel av BNP. Målt per innbygger bruker Norge mest av alle OECD-land. De siste årene har imidlertid veksten i Norge flatet ut, og signalene i langtidsplanen tyder på at trenden vil fortsette. Forsknings- og høyere utdanningsministeren har ved flere anledninger sagt at «festen er over». Men →

“De siste årene har veksten i Norge flatet ut, og signalene i langtidsplanen tyder på at trenden vil fortsette”

Foto: Kholosov

PRIVATE GAVER, FOND, STIFTELSESR OG FORENINGER KAN SPILLE EN VIKTIG ROLLE, BÅDE SOM SUPPLEMENT OG ALTERNATIVE KILDER TIL DET OFFENTLIGES OG NÆRINGS LIVETS PRIORITERINGER.

før den avblåses helt, er det grunn til å minne om *hvorfor* den offentlige finansieringen er så høy.

- Norge har, i hvert fall inntil nylig, hatt et ubestridt prinsipp om gratis høyere utdanning. Det gjør at våre høyere læresteder ikke kan ta skolepenger og dermed er helt avhengige av offentlig finansiering.
- Vi har ved to nylige anledninger avvist tanken om å gjøre universitetene og høyskolene til statlige foretak. En slik endring ville ha gitt institusjonene rom til å opptre mer markedsorientert og mindre avhengig av staten, for eksempel ved å ta opp lån og kreve skolepenger. Forslaget møtte bred motstand både i sektoren og politikken. Interessant nok var Senterpartiet blant de tydeligste motstanderne.
- Gjennom hele etterkrigstiden har Norge bygget opp en betydelig instituttsektor. Ifølge Hurdalsplattformen skal instituttene fortsatt spille en sentral rolle i kunnskapssystemet. Det forutsetter en viss grunnfinansiering og en offentlig sektor som er aktive brukere av anvendt forskning.
- En stor andel av norsk forskning er rettet mot helse. Med et offentlig helsevesen er det naturlig at mye av den forskningen finansieres av det offentlige.
- Sammenliknet med mange andre land har Norge en svak tradisjon for å finansiere forskning gjennom private fond, stiftelser og donasjoner. Uten at slike mekanismer bygges ut, vil staten ha et særlig stort ansvar for forskning i Norge.
- Og sist, men ikke minst, har Norge en næringsstruktur preget av mye verdiskaping i råvarebaserte næringer med lite FoU. Hvis målet om omstilling til mer forskningsintensive næringer skal være mer enn ønsketenkning, trengs det kraftige offentlige incentiver.

Det blir derfor for enkelt å betrakte høy offentlig forskningsfinansiering som statlig overforbruk. Finansieringsmodellen vår er resultat av strukturelle forhold og en rekke bevisste politiske veivalg.

«One ring to rule them all»

Disse veivalgene betyr også at prosessene rundt statsbudsjettet er helt avgjørende. I tur og orden har vi avviklet alle mekanismer som fordeler forskningsmidler etter andre hensyn. Fram til tidlig på 2000-tallet ble mye av grunnforskningen finansiert av tipemidler. I det første tiåret etter 2000 utgjorde Fondet for forskning og nyskaping en annen alternativ mekanisme, hvor neste års

avkastning var kjent på forhånd og kunne heve seg over de årlige budsjettkampene. Begge mekanismene er for lengst avviklet, og det med god grunn. Sett i ettertid har det vist seg at vårt oljesmurte statsbudsjett var en bedre garantist for vekst i forskningsmidlene. Men det er ikke gitt at dette vil fortsette.

Hvis den statsfinansielle kulda for alvor setter inn, kan det være utfordrende at vi har lagt så mange egg i én kurv. Er det virkelig hensiktsmessig at alle bevilgninger til forskning skal veies opp mot sykehjemsplaser, tryggere veier, flere politi i gatene og andre presserende formål? Kan vi bytte ut muligheten for årlig vekst med innføring av mer stabile finansieringsmekanismer på områder som krever særlig forutsigbarhet? Danmarks sentre for fremragende forskning er for eksempel finansiert av Danmarks Grundforskningsfond. Det er et offentlig fond utenfor statsbudsjettet, som kan fordele midler og planlegge uavhengig av de år-

Foto: Nanna Helén Järna

VÅR STATSRÅD FOR FORSKNING OG HØYERE UTDANNING BERGET NORGES FORSKNINGSRÅD PÅ OVERTID. MEN FORSTÅR HAN HVA SLAGS FORSKNINGSBEHOV NORGE FAKTISK HAR?

Foto: Ahmed Zaggoudi

HVIS VI SKAL OPPRETTHOLDE MÅLET OM AT FOU-BEVILGNINGENE SKAL OPP, MÅ VI FINNE ANDRE KILDER ENN DE TRADISJONELLE, MENER ESPEN SOLBERG.

“Kan det opprettes ordninger som tvinger fram fellespotter til forskning og utvikling innenfor enkelte næringer?”

lige budsjettkampene. Innføring av slike beskyttede mekanismer er selvsagt kontroversielt. Men vi trenger nytenkning om offentlig forskningsfinansiering i Norge, spesielt nå som all økonomisk oppfølging av langtidsplanen er prisgitt utfallet av de årlige statsbudsjettene.

Mer FoU i næringslivet: Fra hybris til realisme

I tillegg trenger vi nytenkning om privat finansiering. Her har regjeringen uttalt en klar ambisjon om å heve næringslivets FoU-innsats til 2 prosent av BNP innen 2030. Tar vi målsettingen bokstavelig, er den det neste hybris. De siste tallene tyder på at det i dag mangler 40–45 milliarder kroner for å nå målet, og avstanden øker i takt med BNP-veksten.

Det kan også stilles spørsmål ved hele rasjonalitet bak ambisjonen. Sammenlikner vi næring for næring, foregår det nemlig like mye FoU i norsk næringsliv som i de landene vi samarbeider og konkurrerer med. Det er nærings sammensetningen som gjør at det samlede nivået blir lavt. Slik sett kan vi egentlig slå oss til ro med tingenes tilstand.

Men innen 2030 har regjeringen ambisjoner om å kutte klimagassutslippene med 55 prosent og øke eksporten utenom olje og gass med 50 prosent. Det krever en helt annen næringsstruktur med en mye høyere FoU-aktivitet.

Hvordan det skal skje, er det store spørsmålet. Vi kan alltid skru og justere på de næringsrettede virkemidlene. Her har regjeringen startet en full gjennomgang – knappe to år etter at den forrige ble lagt fram (!?). Men det er tvilsomt om helhetlige gjennomganger løser utfordringen. Sannsynligvis må vi trykke på noen knapper som både kan skape støy og gjøre vondt. Blant annet er staten en betydelig eier i mange av de selskapene som skal omstilles. Kan dette eierskapet brukes mer aktivt for å få fart på FoU-innsatsen? Kan noe av det utbyttet staten henter ut som eier settes av til forskning? Og kan det opprettes ordninger som tvinger fram fellespotter til forskning og utvikling innenfor enkelte næringer? Det siste praktiseres allerede i flere norske næringer. En av dem er fiskeri- og havbruksnæringsen, som årlig setter av 0,3 prosent av eksportinntektene til å finansiere FoU på

vegne av næringen. Hvis olje- og gassnæringsen gjorde det samme, ville det ha gitt 2,5 til 3 milliarder årlig til FoU, for eksempel rettet mot den grønne omstillingen som næringen selv og regjeringen har et uttalt mål om å gjennomføre.

Rike onkler i Sveits

Privat finansiering av forskning handler ikke bare om næringslivet. Private gaver, fond, stiftelser og foreninger kan spille en viktig rolle, både som supplement og alternative kilder til det offentlige og næringslivets prioriteringer. Med noen få unntak har slike kilder spilt en marginal rolle for finansiering av forskning i Norge. Men nå kan tiden være inne for et løft også her. Blant annet er det stadig flere privatpersoner med betydelige formuer i Norge. Bladet Kapitals siste oversikt viser at Norges 400 rikeste disponerer formuesverdier tilsvarende 1 900 milliarder kroner, altså et drøyt statsbudsjett. Det skal ikke mange prosentene til før noen av disse midlene kan monne i forskningssammenheng. Dessuten er det økt oppmerksomhet om den samfunnsbyggende rollen til private, ideelle stiftelser.

Her som ellers ser det ut til at vi både har pengene og mekanismene. Men vi trenger å tenke nytt og dristig om finansiering av forskning i Norge, både når det gjelder offentlig og privat finansiering. **✎**

En ny retning for dansk forskningspolitik?

Diskussionen om fremtidens forskningspolitik var nærmest fuldkommen fraværende i forbindelse med det netop overståede danske Folketingsvalg. I optakten til valget kom der dog et enkelt forsøg på at sætte en ny retning, da en gruppe forskere udsendte et såkaldt Frihedsbrev, der under overskriften 'Sæt forskningen fri' pegede på en række aktuelle forskningspolitiske udfordringer. I løbet af kort tid fik brevet mere end 2 000 underskrifter.

KAARE AAGAARD,
forskningsleder,
VIA University College

Der argumenteres i dette indlæg for at nødråbet er væsentligt og peger på relevante problemer, men at det også på visse stræk fremstår ansvarsfralæggende og bagudskudende. Spørgsmålet er, om analysen og de foreslåede løsningsmodeller ikke med fordel kunne suppleres med andre perspektiver, der i højere grad peger fremad og medtænker forskningssamfundets eget ansvar for at understøtte de nødvendige transformationsprocesser.

Frihedsbrevet

Frihedsbrevet 'Sæt forskningen fri' blev udsendt i forsommeren 2022. Opråbets hoved-

“Et centralt spørgsmål er nemlig, om mere autonomi og en højere andel af basismidler af sig selv vil føre til større nybrud og bedre bidrag til løsningen af store samfundsudfordringer”

argument er, at ledelsessystemet, finansieringssystemet og det øvrige incitamentsystem skaber en uhensigtsmæssig stram styring af den offentlige forskning og dermed underminerer skabelsen af de nye ideer og teknologier, vores samfund aktuelt har så stærkt brug for.

Frihedsbrevets analyse hviler på den præmis, at forskere per definition er idealister drevet af deres ideer og deres optagethed af at forbedre samfundet. De største nybrud sker – ifølge analysen – når forskere i ren passion for sagområderne ender med at transformere deres ideer til indsigt af væsentlig betydning for samfundet.

Argumentet er således, at en høj grad af forskningsfrihed sikrer optimal ressourceudnyttelse, men at de aktuelle rammebetingelser i vidt omfang trækker i modsat ret-

ning med negative konsekvenser for kreativiteten og forfølgelsen af eksempelvis *high risk/high gain* problemstillinger.

Fire sammenvævede kriser

At der er stærke argumenter for reformer af universitetslov og bevillingssystem samt at det eksisterende incitamentsystem er dysfunktionelt, bør på ingen måde anfægtes. Analysen mangler dog i min optik et kritisk blik på forskningssamfundets eget ansvar hvis ønsket om ændrede rammebetingelser skal fremstå overbevisende.

Et centralt spørgsmål er nemlig, om mere autonomi og en højere andel af basismidler af sig selv vil føre til større nybrud og bedre bidrag til løsningen af store samfundsudfordringer, hvis ikke der samtidig tages fat på det akademiske systems interne incitamenters

Svaret er – ifølge dele af *Open Science* bevægelsen – et klart nej. Et hovedargument er her, at det eksisterende publiceringsystem er roden til mange af det akademiske systems udfordringer, samt at forskersamfundet ikke blot har store aktier i måden, hvorpå det fungerer, men også afgørende muligheder for at bidrage til at ændre det.

Kort fortalt er det etablerede system aktuelt karakteriseret ved fire sammenvævede kriser:

- En funktionalitetskrise, hvor de ineffektive og langsomme publiceringsplatforme stadig repræsenterer et teknologisk regime udviklet for flere hundrede år siden;
- En omkostningskrise, der i form af et absurd *triple pay* set-up¹ trækker enorme ressourcer væk fra forskningen;

- En integritetskrise, hvor tidsskrifternes incitament belønner nybrud over robusthed samt *overselling* over ydmyghed, og hvor kvalitetssikringens alvorlige mangler gang på gang afsløres;
- Og endeligt en relevanskrise, hvor der inden for mange områder sker en afkobling mellem de spørgsmål, der opfattes som akademisk væsentlige og de spørgsmål samfundet efterspørger.

Alternativerne findes men har brug for understøttelse

Det positive er imidlertid, at der er masser af tiltag, der forsøger at imødegå disse kriser. Det gælder udvikling af nye *community-* eller institutionsdrevne publiceringsplatforme med rum til mange typer af formater, nye former for åben, *post publication*, kvalitetssikring, samt nye tilgange til involvering af civilsamfund, virksomheder, praksis, studerende og andre *stakeholdere* i alle forskningens faser fra problemformulering til formidling.

Tilsammen repræsenterer de dermed et opgør med prestigeøkonomien med langt bedre udnyttelse af ressourcerne; en række bud på nye belønningsstrukturer og evalueringsmodeller; samt en radikal gentænkning af hvordan forskning kan publiceres og formidles multimedialt og interaktivt.

Ser man på flere af landene omkring Danmark, på internationale organisationer som for eksempel EU og UNESCO, på store finansierende organer som *Welcome Trust* og *Gates Foundation*, på en række udenlandske universiteter, samt på dele af de akademiske miljøer i disse lande, finder man efterhånden mange inspirerende initiativer.

I Danmark er diskussionerne af disse problemstillinger imidlertid stadig i vidt omfang fraværende. Det gælder ikke mindst internt i det akademiske system.

¹ Staten finansierer først offentlig forskning, finansierer derefter kvalitetssikringen gennem løn for *peer review*, og køber til sidst igen det endelige produkt.

Foto: Roland Varsbergs

FRIHEDSBREVETS HOVEDARGUMENT ER, AT LEDELSSYSTEMET, FINANSIERINGSSYSTEMET OG DET ØVRIGE INCITAMENTSSYSTEM SKABER EN UHENSIGTSMÆSSIG STRAM STYRING AF DEN OFFENTLIGE FORSKNING. FOTO FRA KØBENHAVN.

For det første er de i praksis tæt sammenvævede. De aktuelle udfordringer kan ikke reduceres til et spørgsmål om politiske rammebetingelser men udspringer i lige så høj grad af interne forhold. Løsninger er dermed afhængige af forandringer på begge dimensioner.

For det andet bør frihed og ansvar gå hånd i hånd. Hvis forskersamfundet selv påtager sig et ansvar for at udvikle og understøtte alternativer til det eksisterende system, vil et ønske om øget autonomi fremstå betydeligt stærkere.

Forskere – her igen særligt de mest etablerede – er ikke blot hjælpeløse marionetter i et stramt styret politisk system, men i høj grad nøgleaktører med afgørende indflydelse på evalueringskriterier og belønningmekanismer, hierarkier og kvalitetsforståelser, fordeling af midler samt påvirkning af beslutningstagere.

På politisk niveau, i fondsverdenen og på forskellige ledelsesniveauer er der faktisk allerede en gryende erkendelse af *Open Science* dagsordenens potentialer og nødvendighed. Her er spørgsmålet efterhånden mest, om man vil agere proaktivt eller reaktivt. Tilsvarende opfattelser hører man endnu ikke fra det danske forskersamfund.

Mit argument vil være, at en offensiv rolle i at understøtte og accelerere denne dagsorden vil få ønsket om ændrede ram-

Det er åbenlyst, at forskersamfundet ikke alene kan drive transformationsprocesser af denne karakter, men det er også væsentligt at understrege, at den generelle modstand mod forandringer i mange tilfælde netop kommer indefra – særligt fra den mest etablerede del af forskersamfundet, der ofte aktivt modarbejder alternativerne til prestigeøkonomien og den fortsatte fokusering på *high-ranking* tidsskrifter.

Frihed og ansvar må gå hånd i hånd

Hvorfor overhovedet blande disse diskussioner sammen, kan man spørge? Er spørgs-

“Hvis forskersamfundet selv påtager sig et ansvar for at udvikle og understøtte alternativer til det eksisterende system, vil et ønske om øget autonomi fremstå betydeligt stærkere”

målet om politiske rammebetingelser ikke ét, der bør adresseres selvstændigt fremfor sammen med *Open Science* dagsordenen?

I min optik er der flere argumenter for at adressere dem i sammenhæng.

mebetingelser til at fremstå langt stærkere. Hermed vil vi ikke blot efterspørge mere styrings- og bevillingsmæssig autonomi, men også i praksis anskueliggøre hvordan vi ønsker at forvalte den. Dét frihedsbrev skriver jeg gerne under på!

Forskningsfrågorna politiseras allt mer i Sverige

De forskningspolitiska frågorna har inte varit de hetaste efter det svenska riksdagsvalet i september. Valet ledde till en borgerlig minoritetsregering stödd av Sverigedemokraterna (SD), ett kontroversiellt, invandringskritiskt parti som kallar sig nationalkonservativt och nu är det allra största i högerblocket. Kriminalitet, energipriser, geopolitik och inflation har tagit det mesta av syret.

SVERKER SÖRLIN,
professor, KTH, Stockholm

MATS BENNER,
professor och rektor Ekonomi-
högskolan, Lunds universitet

Även i själva valrörelsen var forskning och innovation nästan osynliga (i och för sig inget ovanligt). Av detta kan man dock knappast dra slutsatsen att dessa frågor är politiskt ointressanta. Det långsiktiga mönstret är snarare att forskningsfrågorna politiseras allt mer. Detta är en långsiktig trend som pågått ända sedan de stora nyliberala reformerna tog fart under 1990-talet. Och i takt med att polariseringen ökat i hela samhällsdebatten under det senaste årtiondet har denna utveckling accelererat.

Professionsutbildningarna

Det politiska innehållet i regeringsbildningen, nedtecknat i det s.k. Tidöavtalet (namnet efter Tidö slott där slutförhandlingarna fördes), har ett litet antal konkreta skrivningar.

Några gäller professionsutbildningarna. Kompetensbrister inom lärarprofessionen vill regeringen möta genom att se till att lärare med olika inriktning utbildas vid de lärosäten som är bäst lämpade. "Ämneslärarutbildningen koncentreras till de högst rankade lärosätena inom respektive område", som det står i avtalet.

Dessutom ska de utbildas i kognitionsvetenskap. Regeringen antyder därmed att de idag är alltför fokuserade på pedagogik och didaktik. Något av en revolution inom svensk lärarutbildning skisseras, även om regeringen inte verkar riktigt medveten om hur krävande en sådan skulle kunna bli. Många har försökt och misslyckats med stora reformer inom lärarutbildningen. Frågan är om denna regering är mer lyckosam.

Socionomerna ska stärkas i sitt möte med våldsbrottslighet och utanförskap och tränas i relationen med polis och förbrytare. "Socionomutbildningen reformeras för att göra kriminali-

tet bland ungdomar till ett obligatoriskt utbildningsmoment." Också här ser man konturerna av en utbildnings- och forskningspolitisk u-sväng, där autonomi och självbestämmande ersätts med centralplanering för att få professionerna att röra sig i takt med politiken.

I övrigt sägs i Tidöavtalet nästan ingenting om högre utbildning.

Forskning

Om forskning sägs inte heller särskilt mycket, med ett stort undantag: energiforskningen. Den prioriteras och ska i hög grad inriktas på kärnkraft, som regeringen gjort till huvudnumret i framtidens energiförsörjning.

Energifrågorna flyttas till Näringsdepartementet medan Miljödepartementet, inrättat 1987, helt enkelt läggs ned. Ett beslut som fått massiv kritik, bland annat av samtliga elva nu levande tidigare miljöministrar som menar att Sverige riskerar att förlora sin ställning som "miljöpolitisk stormakt".

Visserligen ska forskning om kvinnors sjukdomar och hälsa få riktade medel och ett nationellt forskningsprogram inrättas för suicidprevention och för att motverka psykisk ohälsa. Men med dessa undantag är den forsknings- och utbildningspolitik som Tidöavtalet visar upp för offentligheten ändå på ett

"Ämneslärarutbildningen koncentreras till de högst rankade lärosätena inom respektive område"

nästan övertydligt sätt underordnad regeringens mest centrala ambitioner, som brottsbekämpning och kärnkraft.

Klimatpolitiken

Samtidigt minskar regeringen ambitionerna inom klimatpolitiken, bland annat genom minskade subventioner av elbilar och lägsta möjliga EU-krav på inblandning av biodrivmedel i bensin och diesel. Det är rimligt att anta att detta följs upp under mandatperioden genom omfördelning av anslag mellan forskningsråden och genom ändringar i regleringsbrev.

Politiken kan också påverka de prioriterade satsningarna sedan 2016 på stora utmaningar – utförda av alla forskningsråd – där klimat och miljö stått i fokus.

Tidöavtalet reglerar i första hand de områden där SD krävt ett direkt inflytande på regeringens politik. Kanske kan denna avsaknad av övriga utfästelser om kunskapspolitiken ses som en yttring av att andra frågor inom sektorn inte är lika viktiga för SD.

Reaktionerna

Reaktionerna på avtalet och statsbudgeten i november har inte präglats av någon större entusiasm inom högskolesektorn eller bland forskningsinstituten.

Kritiken gäller till att börja med att sektorn får de facto mindre anslag, den årliga uppräkningsligger långt under inflationen.

Styrningen av professionsutbildningarna ogillas också. På principiella grunder eftersom högskolan har ett generellt mandat att utforma och genomföra kurser och program. Men också av rent praktiska skäl. Hur ska det egentligen gå till att styra lärarutbildning till de högst rankade lärosätena?

Av dessa lärosäten är det de tekniska högskolorna och det medicinska universitetet Karolinska institutet som idag saknar

lärarutbildning, och de är knappast rustade – eller intresserade av – att dra igång en stor lärarutbildning, ens om den får en kognitionsvetenskaplig profil.

Behovet av lärare fortsätter att vara enormt, och är särskilt stort utanför de stora universitetens regioner. Mot det lär inte en koncentration till "de högst rankade" lärosätena hjälpa.

Tung kritik har kommit från universitetsläraryrket, SULF, som skjuter in sig på detaljstyrningen och de långtgående politiska prioriteringarna. Risken finns, skriver man, "att forskningen inriktas på möjligheten

att göra kärnkraften lönsam” snarare än på vad forskarna tycker är viktigast att forska om.

Så även om regeringen förutsätter stora reformer med särskild inriktning på excellens och kvalitet, är det tveksamt om det finns något större utrymme för det.

Svenskt Näringsliv tycker att det är bra att energipolitiska mål stöds av forskningen och slår också ett slag för en gammal favoritidé, att konkurrensen inte bara om externa medel utan även om basanslagen borde öka. Medan SULF tvärtom hävdar att svag basfinansiering gör anställningarna osäkra och därmed högskolan mindre lockande som arbetsplats. I förlängningen ser kritikerna en försvagning av kvaliteten i svensk forskning och högre utbildning om kortsiktiga politiska motiv får styra.

Mats Persson

Därmed också sagt att även om forskningspolitiken av regeringen blivit mer ogenerat polariserad, så är det också ganska mycket som är sig likt. Med en disputerad forskningsminister från det minsta borgerliga partiet, Liberalerna, finns det också gott om traditionella inslag och en viss, försiktig, blygsamhet.

Mats Persson, som han heter, vill nog helst bygga goda relationer med sektorn snarare än att framstå som en tjänsteande åt höger-radikala krafter. Svansföringen är inte påfallande hög.

I statsbudgeten räcker han ut en hand mot sektorn genom att tala om akademisk frihet. Det förutsöks också mer pengar till ”fri” och ”excellent” forskning, oklart i vilken form och i vilken mängd. Kanske hoppas han på att de stora politiska offren gjordes i Tidöavtalet och att resten av resan kan bli litet mer liberal.

Men att detta slags analys – som den vi gjort ovan – överhuvudtaget förekommer när svensk forskningspolitik diskuteras är förstås alldeles nytt och unikt. Det måste sägas. Och inget verkar säkert. Mandatperioden, till 2026, kan bli händelserik, även på forskningspolitikens område.

Nästa forskningsproposition ska komma 2024 och blir en chans både för regeringen att visa vad den vill – och för forskningsmyndigheterna, universiteten och forskarsamhället att visa vad forskningen vill.

En positiv effekt av den tilltagande polariseringen – om någon? – kan bli att forskarsamhället får lov att träda fram tydligare än man brukar göra och säga vad man vill och hur man vill göra det – utan att be om mer pengar. För om det är något som kommer att utmärka de kommande åren är det knappa resurser och svåra utmaningar. Hur den kombinationen ska åstadkommas är en fråga där svenska lärosäten måste kliva fram.

MATS PERSSON ÄR UTBILDNINGSMINISTER MED ANSVAR FÖR FOLKBILDNING, HÖGSKOLA OCH FORSKNING. FORSKNING INGÅR INTE I HANS TITEL.

Kommer Norge ut av startblokk på digitalisering?

Det snakkes om grønn og digital omstilling, men hva vil vi med digitalisering i Norge egentlig? Er det noen i regjeringen som føler eierskap til hva som må gjøres for å få til det digitale løftet, slik at vi kan få en grønnere hverdag? Og hva mener egentlig politikerne om forskning på digitalisering nå som vi ikke lenger har en digitaliseringsminister? Er vi på rett vei i Norge for å henge med i kappløpet?

CARINA HUNDHAMMER,
daglig leder for Forskningsalliansen
NORIN

EU er Fit for 55

EU står for 25 prosent av verdens FoU-utgifter per i dag. Istedenfor å kutte i forsknings- og innovasjonsbudsjettene for 2023 økte de dem med ytterligere 1,1 prosent.

EU investerer for fremtiden og har lagt retning gjennom store overnasjonale strategier som Green deal og verdens største forskningsprogram Horisont Europa. Klimapakken Fit for 55 representerer en politisk føring som skal bidra til et klimanøytralt EU fra 2050. Netto utslipp av klimagasser skal reduseres med 55 prosent fra 1990 til 2030. På denne måten rigger EU seg for å løse samfunnsutfordringer og nå politiske mål. De tar et helhetsgrep og har en verdikjedetenkning gjennom felles politiske prioriteringer.

Målet er grønne løsninger der digitalisering er et sentralt verktøy. EU snakker derfor om *The Twin Transition* – den grønne og digitale fremtiden hvor bærekraftige grønne teknologiske løsninger skal bidra til å nå EUs klimamål før 2050.

Grønn og digital omstilling – eller bare grønn?

I Norge er det satt søkelys på den grønne omstillingen. Samtidig oppleves det som om regjeringen ikke ser at digitalisering er et verktøy for å nå disse målene. Selv om vi nå har fått en revidert Langtidsplan for forskning og høyere utdanning, er det vanskelig å se hvordan regjeringen har tenkt at vi skal få et løft på grønn og digital transformasjon.

Tiltaket regjeringen legger til grunn for å nå ambisjonene i langtidsplanen, ligger i de

eksisterende grunn- og basisbevilgninger til forskningsmiljøene selv. De teknisk-industrielle forskningsinstituttene sitter med ca. 10 prosent grunnfinansiering. De vil måtte spille en sentral rolle i møtet med disse utfordringene. Uten en forpliktende opptrappingsplan i inneværende langtidsplan er handlingsrommet for et løft begrenset.

I statsbudsjettet for 2023 er det kutt for tredje år på rad i det sentrale programmet i Forskningsrådet, der forskning på ny IKT-kompetanse bygges. IKTpluss er nesten kuttet med 50 prosent siden 2019. Det var da Kommunal- og distriktsdepartementet overtok den næringsrettede forskningen på digitalisering. Det ser derfor ikke ut til at Norge vil investere nok av de offentlige forskningsmidlene for det digitale skiftet, en naturlig del av det grønne skiftet. Da tar vel næringslivet ansvaret for digitaliseringsforskningen, da?

Definisjonen av forskning og utvikling et blindspor?

Indikatorrapporten viser den samlede forsknings- og utviklingsinnsatsen (FoU) for Norge og for landene vi liker å sammenligne oss med. Rapporten er en troverdig kilde når det gjelder å følge FoU-trendene nasjonalt og internasjonalt. Næringslivet er nå den største FoU-aktøren, ifølge norsk statistikk.

Men hvis politikerne skal lage politikk og prioriteringer på FoU-tallene vi ser på makronivå, vil de bomme, rett og slett fordi statistikken skjuler et viktig problem, nemlig at statens investeringer i forskning ikke i tilstrekkelig grad utløser den nødvendige handlingen for å få til grønn og digital omstilling.

Ifølge Indikatorrapporten rapporterer næringslivet at de investerer mest i *utvikling*, nesten 80 prosent av FoU-investeringene er

Foto: jnathanfliskov-photography

REN ENERGIPRODUKSJON ER AVHENGIG AV
DIGITALE LØSNINGER I ALLE LEDD.

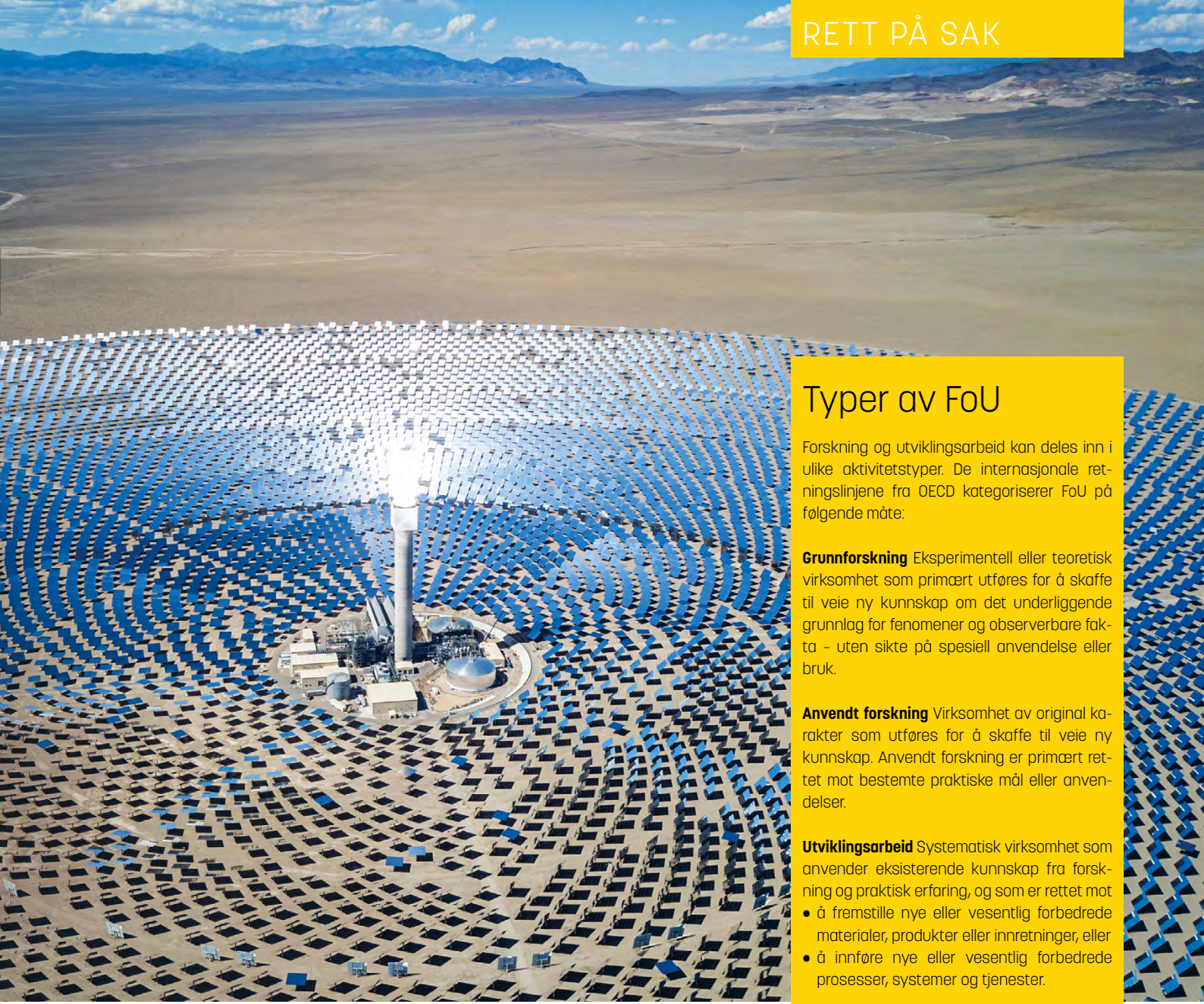

“Igjen ser det ut til at sektorprinsippet i norsk politikk bremser utviklingen for å lykkes med det grønne og digitale skiftet”

utvikling og ca. 20 prosent er forskning. Innen IKT er tallene 90 prosent utvikling og 10 prosent forskning. Det er ikke noe galt med utviklingsarbeid, men denne formen for innovasjon gir sjelden de radikale omstillingene som de utfordringene vi står overfor, krever.

Hvis regjeringen ønsker at næringslivet skal investere mer i *forskning*, må den legge forholdene til rette for virkemidler som krever samarbeid mellom næringsliv, forskningssektor og akademia. Det er også behov for å forsterke samarbeidet med andre land.

For lave investeringer i forskning og det faktum at dagens virkemidler i liten grad utløser forskning i næringslivet, bør bekymre politikerne. Det bør også trenden at næringslivets samarbeid med og kjøp av kunnskap fra forskningsinstitusjoner, avtar. Men hvem kjenner på ansvaret?

SVÆRT MYE GRØNN INNOVASJON KREVER DIGITAL INNOVASJON, OG SKAL MAN FÅ FREM BANEKRYTTEDE INNOVASJONER AV BEGGE SLAG, KREVES DET OFTE FORSKNING.

Ansvar og langsiktige investeringer

I den reviderte langtidsplanen henger det grønne og digitale skiftet sammen. Men da vil det kreves at vi i Norge investerer langt, langt mer i forskning innen IKT og digitalisering enn i dag, og særlig innen de nye grønne industrisjansene der vi skal hevde oss internasjonalt.

Med en ny langtidsplan forventet vi at regjeringen skulle vise handlekraft og få fart på de næringsrettede digitaliseringsambisjonene. Men igjen ser det ut til at sektorprinsippet i norsk politikk bremses utviklingen for å lykkes med det grønne og digitale skiftet. Uten en plan for styrking og uten et tydelig budskap om hvem i regjeringen som har ansvar for denne politikken, vil vi ikke klare den store digitale omstillingen sammen med det grønne skiftet.

Norge vil stå igjen i startblokk

Norge bør delta i kappløpet om det grønne og digitale skiftet. Det kan sammenlignes med et mellomdistanseløp på bane. Det globale kappløpet øker tempoet i utviklingen av nye teknologier og løsninger knyttet til bærekraft og digital transformasjon, men Norge kommer seg ikke helt ut av startblokk.

Verden er i endring, og mange investerer i grønn og digital forskning for å stå løpet ut. Vi hadde håpet at langtidsplanen skulle vise vei og sette ambisjonene for fremtiden i dette kappløpet med tiden. Det viser seg derimot at det i langtidsplanen ble med ord og ikke handling. Den er uten økonomiske forpliktende opptrappingsplaner som ville beveget oss i rett retning. Norge trenger tilsvarende rammer og satsing på en

Typen av FoU

Forskning og utviklingsarbeid kan deles inn i ulike aktivitetstyper. De internasjonale retningslinjene fra OECD kategoriserer FoU på følgende måte:

Grunnforskning Eksperimentell eller teoretisk virksomhet som primært utføres for å skaffe til veie ny kunnskap om det underliggende grunnlag for fenomener og observerbare fakta – uten sikte på spesiell anvendelse eller bruk.

Anvendt forskning Virksomhet av original karakter som utføres for å skaffe til veie ny kunnskap. Anvendt forskning er primært rettet mot bestemte praktiske mål eller anvendelser.

Utviklingsarbeid Systematisk virksomhet som anvender eksisterende kunnskap fra forskning og praktisk erfaring, og som er rettet mot

- å fremstille nye eller vesentlig forbedrede materialer, produkter eller innretninger, eller
- å innføre nye eller vesentlig forbedrede prosesser, systemer og tjenester.

Kilde: NIFU

forsknings- og innovasjonsbasert grønn og digital transformasjon som EU om vi skal lykkes. 🚀

Kilder:

- Indikatorrapporten: <https://bit.ly/3VtatEV>
- Revidert langtidsplan for forskning og høyere utdanning: <https://bit.ly/3gMJ7Kx>
- NIFU-rapport 2021:12 ressursinnsatsen til FoU innenfor tema- og teknologiområder 2019 <https://www.nifu.no/publications/1929662/>
- What is the 'twin transition' - and why is it key to sustainable growth? <https://bit.ly/3VAwkcP>
- The twin green & digital transition: How sustainable digital technologies could enable a carbon-neutral EU by 2050 <https://bit.ly/3uaPGtm>

Samfunnets behov for å forstå det uforutsette har sjelden vært større

Listen over uforutsette verdenskriser er blitt skremmende lang. Det vi ikke ønsket eller på alvor trodde kunne skje, skjer likevel. Er det mulig å forberede seg på, planlegge og lære om noe som ennå ikke er kjent?

LISA SCORDATO,
doktorgradsstipendiat ved Senter
for teknologi, innovasjon og
kultur UiO OG NIFU

Klimakrise, finanskriser, terror, pandemi, krig i Ukraina har gjort at interessen for beredskap, krisehåndtering og samfunnssikkerhet har økt enormt. Usannsynlige og til dels uforutsette hendelser skaper betydelige utfordringer for våre samfunn; noen av dem truer menneskehetens eksistens.

Koronapandemien har vist oss at det kan være ekstremt vanskelig for bedrifter, organisasjoner og samfunnet generelt å håndtere utfordringer de ikke var forberedt på (selv om det ikke var første gangen mennesker har måttet håndtere pandemier).

For bare noen måneder siden var risikoen for at kjernevåpen igjen ville bli brukt i krig betraktet av de fleste politikere og eksperter som utenkelig eller høyst usannsynlig. Nå er dette blitt et realistisk scenario.

Manglende midler til forskning

Til tross for hyppigere og dypere kriser og for at hele samfunnet berøres av endrede trusselbilder, har det vært lite penger til forskning på samfunnssikkerhet og beredskap i Norge.¹ Situasjonen er blitt beskrevet av flere som et paradoks.²

I regjeringens nye Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023–2032 er *samfunnssikkerhet og beredskap* én av de fem langsiktige prioriteringene. Men vi har ikke fått noen signaler om vekst i bevilgningene til dette. Det blir realnedgang i de samlede forskningsbevilgningene og spesielt i Forskningsrådets bevilgninger i 2023.³ Dette er urovekkende med tanke på at samfunnets behov for å forstå hvordan uforutsette hendelser kan håndteres, sannsynligvis aldri har vært større enn nå.

“Klimakrise, finanskriser, terror, pandemi, krig i Ukraina har gjort at interessen for beredskap, krisehåndtering og samfunnssikkerhet har økt enormt”

Vi trenger mer kunnskap om det uforutsette

Problemer knyttet til samfunnssikkerhet og beredskap går på tvers av sektorer og fag. Forskere må samarbeide på tvers av fagfelt for å koble ulike aspekter ved beredskapsbehov, samfunnssikkerhet og håndtering av store samfunnssikkerheter.

Uforutsette hendelser og kriser er ofte resultat av samspillseffekter mellom ulike sosiale, teknologiske, politiske og miljømessige faktorer. Disse effektene er ofte ikke-intenderte. Målet med utviklingen av Facebook og Twitter var for eksempel ikke å skape økt politisk polarisering, men nå truer samspillet mellom økt økonomisk ulikhet, angst, politisk ekstremisme og sosiale medier demokratiet i mange land.

Vi trenger tverrfaglig forskning som bedre kan forstå denne formen for kompleksitet.

Vi trenger økt kunnskap om det uforutsette som fenomen og utvikling av relevante teorier, begreper og metoder. Vi må lære av hvordan folk har håndtert uventede hendelser som innebar risiko og fare for individ og samfunn tidligere. Vi bør identifisere adferd, forestillinger, kulturer og institusjonelle strukturer som hindrer omstilling under kriser, og dem som setter folk bedre i stand til å takle det uforutsette.

Dette vil gjøre det lettere å utvikle den kompetanse og de strukturer som hjelper folk og institusjoner til å mestre slike hendelser.

I Norge forskes det både på anvendte tema og grunnforskningsproblemer knyttet til det uforutsette i sikkerhets- og beredskapskontekster. Ut over beredskap og samfunnssikkerhet er det mange flere forskningsområder som er relevante for å utforske *det uforutsette*. Noen sentrale om-

råder er demokrati, styring og forvaltning og planlegging.

Det uforutsette er også et sentralt tema innenfor forskning på undervisning og trening, innovasjon og livslang læring. Den faglige forankringen for forskning på det uforutsette er med andre ord tverrdisiplinær, men har i Norge hatt hovedvekt på pedagogikk, psykologi og organisasjons- og ledelsesfag.

Forskningsprosjekt for det uforutsette

I fjor høst startet et nytt flerårig forskningsprosjekt som inkluderer innovasjonsforskere fra Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU) og forskere spesialisert innenfor organisasjonspsykologi, ledelse og pedagogikk fra Universitetet i Sørøst-Norge.

Forskerne i prosjektet skal finne ut hvorvidt evnen til å tenke nytt (kreativ og innovativ tenkning) brukes eller kan brukes i situasjoner der individer og organisasjoner møter det uforutsette. Forskerne skal også prøve ut metoder for hvordan disse evnene konkret kan trenes og bli en del av organisasjoners beredskapsplaner.

Prosjektet vil fokusere på individer som ikke nødvendigvis er knyttet til utdanningsinstitusjoner, men som er ansatt i bedrifter eller offentlige organisasjoner og som trenger å lære på arbeidsplassen.

Tidligere studier peker på at det finnes flere viktige kompetanseområder for å møte det uforutsette. For eksempel er improvisasjon, spontan tillit, sosial støtte, nytenkning, kulturforståelse og samhandling viktige evner for organisasjoner som skal håndtere risikofylte hendelser.

Samtidig vet vi at det er vanskelig å ta slike evner i bruk når uforutsette kriser inntrer. Etablert kultur og praksis, tradisjoner, verdier og regler gjør at individer og organisasjoner fastner i rutiner og tankemåter skapt for å løse gårsdagens kjente problemer.

Dette er ikke bare et spørsmål om å utvikle praksis som setter folk bedre i stand til å håndtere det uforutsette når det kommer. Det er også et spørsmål om å forstå de komplekse sosiale, politiske, teknologiske og

FÅ VAR FORBEREDT PÅ INVASJONEN I UKRAINA
OG PÅ UKRAINERNES EVNE TIL Å STÅ IMOT.

Foto: Ukrainas forsvarsdepartement

miljømessige prosessene som skaper disse uforutsette hendelsene.

En økt forståelse av kompleksiteten og samspillet i slike prosesser kan også sette folk bedre i stand til å utvikle ulike fremtidsscenarioer som synliggjør hvordan ikke-intenderte hendelser skaper så store problemer (og muligheter).

Risikabelt å feie det ekstreme under teppet

Manglende endringsvilje/evne er stort sett uproblematisk i det daglige og så lenge vi konfronteres med kjente hendelser og situasjoner. Men ukjente og ekstreme situasjoner oppstår hele tiden. De får store konsekvenser og virker ofte åpenbare i ettertid.

Den libanesisk-amerikanske finansanalytikeren og forfatteren Nassim Nicholas Taleb (1960-) illustrerer dette i boken *The Black Swan. The impact of the highly improbable* (2010):

«...our world is dominated by the extreme, the unknown, and the very improbable. [...] This implies the need to use the extreme event as a starting point and not treat it as an exception to be pushed under the rug».

Det uforutsette berører alle på en eller annen måte, i fortiden, her og nå og i fremtiden.

Uforutsette hendelser har andre egenskaper enn hendelser som kan forutses basert på historien og tidligere erfaringer. Økt fokus på og kunnskap om det uforutsette er derfor noe alle har nytte av, men som er særdeles nyttig for etater og organisasjoner som har ansvar for å holde samfunnshjulene i gang like før, under og like etter uventede hendelser. Kunnskapen kan også vise seg avgjørende når samfunnsystemer må omstilles til endrede forutsetninger, som for eksempel klimaendringer.

Organisasjoner bør utvikle konkrete planer og tiltak som fokuserer på det uforutsette. Hvordan dette kan gjøres, forblir et til dels åpent, men sentralt spørsmål. Når alt kommer til alt, er det vår alles tilgang til helse, energi, utdanning og trygghet som står på spill. Kanskje også vår eksistens. **5**

Litteraturliste i webutgaven av denne artikkelen <https://fpol.no/uforutsett>

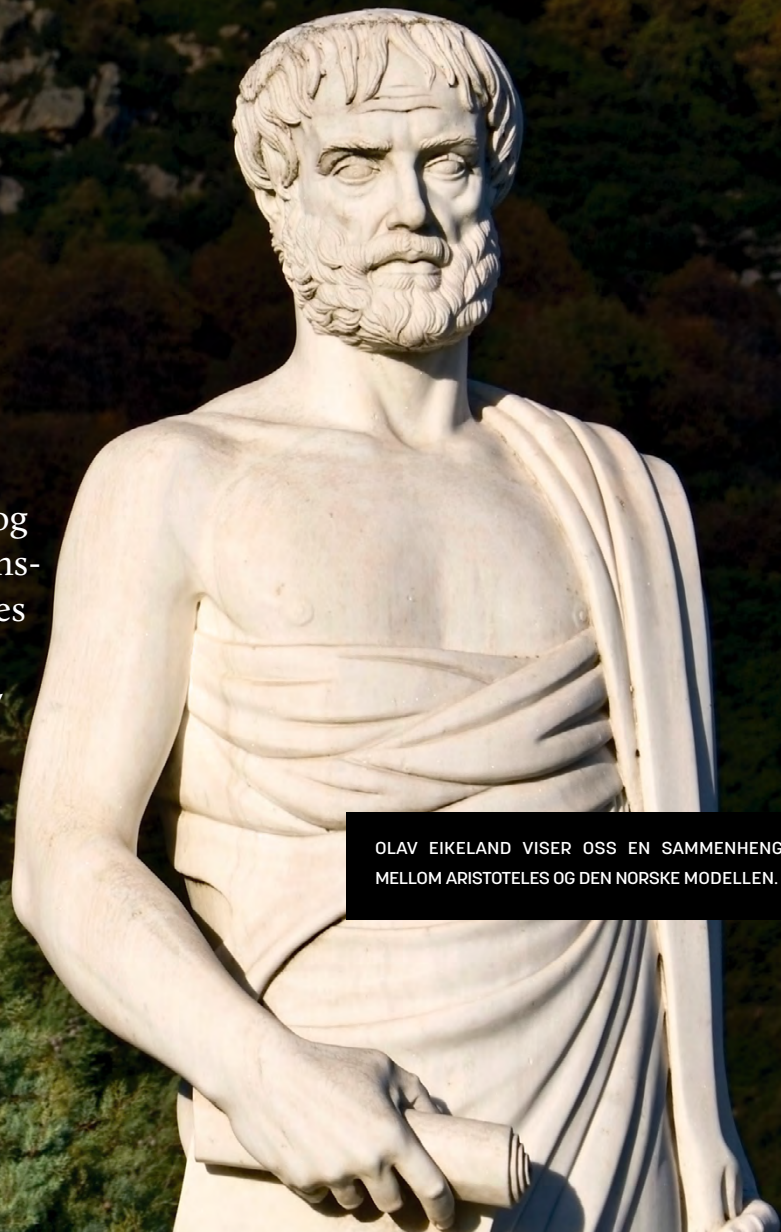
¹ <https://bit.ly/3VFDpZJ>

² se Khrono og Forskerforum <https://bit.ly/3VLvkD3> og <https://bit.ly/3gTs8GD>

³ <https://www.fpol.no/realnedgang-i-forskningsbevilgningene-i-2023/>

Aristoteles, de store utfordringene og den norske modellen

Den norske modellen er basert på en egalitær kultur, åpen kommunikasjon og aktivt samarbeid mellom ulike samfunnsgrupper og individer. Her har Aristoteles noe å lære oss, forklarer professor Olav Eikeland i sin nye bok *På sporet av en syvende forfatning*.

OLAV EIKELAND VISER OSS EN SAMMENHENG MELLOM ARISTOTELES OG DEN NORSKE MODELLEN.

PER M. KOCH,
Forskningspolitikk

Av og til kommer det en bok som bryter med forventningene og forforestillingene, som krever mye av leseren, men som også gir dem ny innsikt i hva det vil si å lære, tenke, forske.

På sporet av en syvende forfatning, av filosof og professor i utdannings- og arbeidslivsforskning Olav Eikeland, er en slik bok. Og noe av det mest interessante er at det nye vokser ut av møtet mellom antikkens filosofi – med fokus på Aristoteles – og moderne arbeidslivsforskning.

Olav Eikeland er dr.philos. i antikk gresk filosofi fra 1993, og er professor i utdannings- og arbeidslivsforskning ved OsloMet. I perioden fra 1985 til 2008 jobbet han ved

Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) i Oslo som både forsker, forskningskoordinator og instituttleder og i mange år som fagforeningsleder og de ansattes styrerepresentant.

Demokrati, dialog og samlæring

Eikeland bruker Aristoteles til å kaste nytt lys over læring, makt, debatt og demokrati. Dette gjør at boken også hjelper oss til å tenke nytt i møtet med mange av dagens presserende utfordringer, som klimakrise, sosial ulikhet, totalitære strømninger og pandemier.

Ofte blir disse behovene møtt med byråkratiske, teknokratiske og regelstyrte *top-down*-reformer. Vi skal kontrollere oss frem til en bedre verden. Eikeland er mer opptatt av læring nede i systemet, der folk finner

frem til nye måter å gjøre ting på gjennom kritisk dialog, samlæring og samarbeid.

Nå finnes det mange meninger om hva det er som konstituerer «den norske modellen», men en av vårt samfunns sterke sider er vel at vi har en relativt egalitær kultur som gir mange en stemme. Eikeland ønsker å bygge videre på denne modellen.

En annen forskerrolle

Dette har forskningspolitisk relevans. Eikeland bryter med ideen om at forskeren presenterer en objektiv og interesseløs ekspert som står utenfor samfunnet og forteller samfunnet «sannheten». Det er en form for makt de ikke har rett på, og som også bryter med grunnlaget for den norske samarbeidsmodellen.

“Eikeland er mer opptatt av læring nede i systemet, der folk finner frem til nye måter å gjøre ting på gjennom kritisk dialog, samlæring og samarbeid”

Tenking, politikk og makt vokser i stedet ut av samspillet mellom samfunnsaktører, der alle bidrar med sin livserfaring og sin ekspertise – forskerne, politikerne og byråkratene inkludert.

Han skriver:

«Todelte samfunn basert på adskilte kontrollører og kontrollerte, observatører og observerte, forskere og utforskede og i det hele tatt 'knowers' og 'known' er ikke prinsipielt nødvendige, uansett hvor institusjonelt inngrodde og veletablerte de er.» (S. 410)

Åpen dialog og åpen kommunikasjon står med andre ord sentralt i Eikelands tenkning. Se på hva Putin gjør og gjør det motsatte. Man «lar folk treffes, bli kjent, kommunisere åpent, arbeide og løse oppga-

dere og kontrollere, men å sikre læringsarenaer der alle får bli med i utviklingen av ny innsikt og nye løsninger.

En prat med Olav Eikeland

Forskningspolitikk tok en prat med Eikeland.

Hva var bakgrunnen for boken?

«Boken har sprunget direkte ut av diskusjoner jeg har hatt som professor 2 ved Aalborg Universitet i Danmark, og gjennom undervisningssamarbeid og derpå følgende tett

mange foregikk i perioden fra 1980 til 2010.

Den enda lengre bakgrunnen ligger i mine egne «usedvanlige læreprosesser» med bred medvirkning og direkte demokrati fra første halvdel av 1970-tallet ved Forsøks-gymnaset i Bærum.

Den lengste bakgrunnen ligger i mine studier i antikk middelhavsfilosofi, særlig Aristoteles, og i det denne tenkningen kan bidra med til å forstå relasjonene mellom personlig erfaringslæring, filosofi, empirisk forskning, organisering for læring og samlæringsforståelse.»

“Prosjektet har hele tiden dreid seg om å forstå erfaringslæringens styrker og svakheter”

Og hva er det prosjektet går ut på?

«Prosjektet har hele tiden dreid seg om å forstå erfaringslæringens styrker og svakheter og dessuten dens for tiden tilsynelatende gjensidig utelukkende relasjon til empirisk forskning.

Historisk er det et kjempeparadoks at erfaringslæring er så dårlig integrert i den (post-)moderne inkludering og akseptering av et mangfold av empiriske metoder i samfunnsforskningen.

Boken forsøker på forskjellig vis – teoretisk, praktisk-metodologisk og empirisk – å utfordre de institusjonaliserte distinksjonene mellom disiplinene.»

Men hvordan kan dette være relevant for Forskningspolitikkens lesere?

«For å utvide horisonten og tenke «utenfor boksen» når det gjelder innovasjon og nytenkning, slik det stadig oppfordres til, må disse historisk institusjonaliserte skillene utfordres.

Det gjør boken ved å hente frem og drøfte en rekke historiske distinksjoner som har brakt oss dit vi er i dag, og ved å bringe inn begreper som 'motoffentlighet', 'immanent kritikk' og 'organisk intellektuell'. Mange begreper har antikke røtter, ikke minst i Aristoteles' filosofi.

Samtidig viser boken hvordan mange av disse distinksjonene var medvirkende i den såkalte 'kommunikative vending' i den norske arbeidslivsforskningen, både direkte og indirekte.»

Eikelands artikkel om *På sporet av en syvende forfatning* følger på neste side.

SAMARBEIDET MELLOM LO-LEDER PEGGY HESSEN FØLSVIK OG NHO-DIREKTØR OLE ERIK ALMLID KAN TJENE SOM ET BILDE PÅ EN TILLITSBASERT NORSK MODELL.

ver sammen og dermed gjenreises gjensidig tillit.» (s. 418) Dette er en naturlig prosess, ifølge Aristoteles, men som Eikeland påpeker, «må forholdene tilrettelegges for at potensieller kan dyrkes og fremelskes bevisst».

Politikernes og policy-utviklernes oppgave blir derfor ikke først og fremst å komman-

dialog med Lars Wang og Nina Solberg i forlaget New Deal og med filosof Camilla Angeltun under skrivearbeidet.

Den lange bakgrunnen er først og fremst mitt arbeid som aksjonsforsker og filosof i arbeidslivsforskningen ved AFI og gjennom den såkalte «kommunikative vending» som ifølge

På sporet av en syvende forfatning

Filosofen Olav Eikeland har skrevet en bok der han bruker Aristoteles til å adressere arbeidslivsforskningens møte med den norske samarbeidsmodellen. Forskningspolitikk har bedt ham reflektere over hva Aristoteles kan si oss om læring, kunnskapsforståelse, samfunnsorganisering, forskning og politikk.

OLAV EIKELAND,
Professor ved OsloMet

En annen fortid

Etter den nylige oversettelsen av Graeber & Wengrows (G&Ws) *The dawn of everything* (2021, på norsk som *Begynnelsen til alt*) og Wengrows forelesning 19.oktober i år i Universitetets aula i Oslo,¹ skrev Marit K. Slotnes i Morgenbladet (42): «Hvis en annen fortid er mulig, kan fremtiden også se annerledes ut.» Det er litt av en utfordring. *Hvordan* er det mulig, og har det noen politisk enn si forskningspolitisk betydning?

G&W gjør opp med historie- og utviklingsmetafysiske, skjematiske og lineære oppfatninger av hvordan forhistoriske og førmoderne kulturer og samfunn har vært «primitive», enten i Hobbes' naturtilstand av «alles krig mot alle» eller i Rousseaus likestilte og harmoniske utiltand i smågrupper.

Hobbes' *Leviathan* hevder å ivareta en sivilisatorisk fellesinteresse ved å disiplinere alle autoritært, siden de ikke kan styre seg selv. Rousseaus urparadis ødelegges på sin side av den samme sivilisasjonens disiplinende krav. Begge likestiller «sivilisasjon» med jordbruksrevolusjon og statsdannelser gjennom bydannelser basert på hierarki, arbeidsdeling og strukturell og sosial skjevfordeling av makt og velstand.

Antropologisk og arkeologisk forskning antyder nå, ifølge G&W, verken en opprinnelig «naturtilstand» eller en bestemt kronologisk eller systematisk utviklingslogikk gjennom *homo sapiens'* historie. Gjennom 15-20 000 år har det eksistert store og langvarige bysamfunn uten systematisk og organisert jordbruk og uten stat eller hierarki. Likeledes fantes det autoritære hierarkier blant jeger-samlere og nomader før, ved siden av og etter stabile og stasjonære jordbruksamfunn uten hierarki og stat.

Dessuten var det neppe *én* jordbruksrevolusjon. Mange forandringer gikk «frem og

tilbake» over flere tusen år. Samme kultur eller samfunn har også variert sine grunnleggende samfunnsorganisatoriske prinsipper sesongmessig for løsning av forskjellige artede oppgaver. Arkeologisk og antropologisk evidens fra ikke-vestlige, ikke-skriftlige og førhistoriske kulturer antyder mangfoldige og varierte samfunn gjennom *homo sapiens'* 200 000-årige liv på kloden.

En kritisk politisk bevissthet

G&W viser *at* det har vært slik uten å si mye om *hvordan* det har vært mulig. De konkluderer likevel med at menneskene må ha tenkt, reflektert og valgt kollektivt. *Homo sapiens* må ha hatt en politisk bevissthet om forskjellige mulige måter å organisere samarbeid og samfunn på ut fra hensiktsmessighet. De har operert innenfor naturgitte, kulturelle og materielle rammer uten å være detalj-determinert biologisk, psykologisk, sosialt, kulturelt, teknologisk eller utviklingslogisk. De har vært i besittelse av en konkret frihet gjennom evnen til å reflektere, vurdere og reorganisere seg praktisk i henhold til forskjellige oppgavers art.

G&W fremhever «the Wendat philosopher-statesman Kandiaronk» (1649-1701), en leder for den nordamerikanske urbefolkningens motstand mot europeisk erobring og ekspansjon. Hans tanker inspirerte opplysningsfilosofien i Europa. Hans påvirkning og kritikk av datidens europeiske kultur – i ettertid vanligvis bortforklart eller ignorert – representerte tanker som et flertall av *dagens* vesteuropeere og nordamerikanere sannsynligvis ville kunne identifisere seg langt mer med enn med datidens europeiske autoritære, religionsdogmatiske, «gullsyke» og brutale erobrere.

Er denne evnen selvfølgelig?

Om G&Ws detaljer stemmer eller om påvisningene er originale, angår ikke mitt anliggende. Spørsmålet er hvor «mystisk» denne evnen til refleksjon og oppgavebasert reor-

ganisering er? Skyldes den hjernestørrelsen? Er den selvinnyttende?

Mye i modernitetens «anti-moralistiske» og tendensielt deterministiske filosofi og samfunnsvitenskap taler mot det. Kan evnen eventuelt artikuleres, systematiseres og organiseres bevisst på andre og bedre måter enn gjennom dagens arbeidsdelte og forskningsbaserte, måter som ikke er helt utopisk-urealistiske? Dersom G&W har rett, må det være tilfellet.

En historisk-filosofisk utforskning

Spørsmålene er sentrale i boken *På sporet av en syvende forfatning (På sporet ...)*. Den er en performativ, historisk-filosofisk utforskning av hvilke «strukturetrekk» ved oss mennesker, våre organisasjoner og samfunn som hele veien har muliggjort og muliggjør en slik betinget frihet.

Boken mobiliserer lange tråder og grunnleggende distinksjoner i europeisk filosofi- og institusjonshistorie (*historiske grunnbegreper*) i søkingen etter svar som likevel kan ha gyldighet ut over Vestens historie.

¹ Foredraget er tilgjengelig her: <https://agendamagasin.no/artikler/podcast-begynnelsen-alt-david-wengrow/>

“Spørsmålet er hvor mystisk denne evnen til refleksjon og oppgavebasert reorganisering er”

Bokens *utgangspunkt* ligger imidlertid i hvordan slike historiske grunngrep og begreper vokste frem, ble spilt inn, forankret og omsatt i den såkalte «kommunikative vending» i norsk arbeidslivsforskning gjennom tre tiår (1980–2010). Slik sett er utgangspunktet enda mer «perifert», «provinssielt», «lokalt» og «nedenfra» enn bare «vestlig». Dét er imidlertid poenget.

Boken er basert på skrevne tekster og dokumenter og på personlig deltakererfaring gjennom de samme tiårene av arbeidslivsforskningen i Norge. I «Hegels ånd» argumenterer boken for en opphevelse av de prinsipielle skillene som ser ut til å styrke sitt enten-eller-hegemoni mellom «empirisk samfunnsforskning», «erfaringslæring» og «filosofi» som disipliner.

Bokens poeng er likevel *ikke* at vestlige og europeiske utviklingstrekk er overlegne, men å vise hvordan erfaringsbasert selvrefleksjon er både mulig og nødvendig, kollektivt og individuelt, i *alle* kulturer, til og med innenfor og innenfra både filosofien og den moderne empiriske forskningens aller helligste: metodelæren.

Det er i og gjennom det personlige og lokale man kan avdekke det mennesker har felles tverrkulturelt, ikke utenfra gjennom *grand theories*. Men et personlig og lokalt gravearbeid krever organisering og en bestemt type selvrefleksjon, individuelt og kollektivt, som utfordrer hvordan kunnskapsgenerering har festnet seg institusjonelt under modernitetsregimer.

Gjennom en metodologisk anknnytning til performativ og personlig egenerfaring →

OLAV EIKELAND HAR SKREVET EN BOK OM DEN NORSKE SAMARBEIDSMODELLEN MED UTGANGSPUNKT I ARISTOTELES' TEKSTER.

OLAV EIKELAND MENER VI HAR MYE Å LÆRE AV ARISTOTELES' FORSTÅELSE AV LÆRING OG FORSKNING. MALERI AV REMBRANDT.

og til hvordan akkumulert erfaring alltid allerede er innskrevet i egen kulturs historiske grunnbegreper, kan slik refleksjon skje like mye i den type kulturer G&W beskriver som i Vestens. Derfor knytter tilnærmingen i *På sporet* like mye an til en fremvoksende *indigenous*- og praktiker-forskning som til modernitetens dominerende institusjonalisering av filosofi og samfunnsforskning.

Aristoteles' forståelse av menneskets natur

På sporet forfølger mange tråder, men handler bare tilsynelatende om helt andre ting enn G&W. Ved siden av «den kommunikative vendingen» i arbeidslivsforskningen, står forfatterens egen erfaringsdannelse og -vei sentralt sammen med Aristoteles' filosofi og dens virkningshistorier. De traderte og tilslørende fordommene omkring Aristoteles' filosofi er for mange til å gjennomgås her. Forenklet kan man si at *På sporet* bygger på Aristoteles' forståelse av «menneskets natur». Den er annerledes enn hos både Hobbes og Rousseau, verken en alles krig mot alle eller en fredelig, harmonisk utilstand.

Virkningshistorisk lyder Hobbes og Rousseau som forskjellige fordreide ekko fra middelhavskulturens antikke filosofi. Språk- og begrephistorien gir en pekepinn om sammenhenger og fordreingsmuligheter for eksempel gjennom latinens *civis* og greskens *politês*, og slektskap som «medborger» med avledningen «sivilisasjon» eller *politismós* på moderne gresk.

I moderne oppfatninger innebærer «sivilisasjon» klassesamfunn og ulikhet. Hos Aristoteles var det omvendt. Den aristoteliske «menneskets natur» – kvalitativt og kvantitativt forskjellig fra de fleste andre dyrs – bygger på at vi må samarbeide om å løse oppgaver og at vi utvikler oss individuelt og kollektivt gjennom konkrete, praktiske erfaringer (*empeiria*) og et sortierende og meddelende, felles talespråk (*lógos*). Aristoteles er dialogiker som Platon. Dialog og deliberasjon kvalifiserer oss i Aristoteles' øyne som de mest eminente medborgerlige, det vil si politiske, blant alle dyr.

Hos Aristoteles ligger kimen til sivilisasjon i disse allmennmenneskelige grunntrekkene. Han opererer ikke med en skarpt adskilt, usivilisert «før-tilstand». Selv om mennesker kan leve uten medborgerlighet (*politeía*), bærer alle språkbrukere denne sivilisasjonens kimer, slik alt levende har sjel.

Utvikling betyr at de alltid allerede tilstedeværende, allmennmenneskelige og medborgerlige kimene i økende grad blir fremherskende og regulerende i menneskelig samkvem, det vil si gjennom en politisering eller sivilisering av mer «spontan» naturgitte og -bundne relasjoner, i den gamle

DE OPPTIL 11000 ÅR GAMLE ARKEOLOGISKE FUNNENE FRA GÖBEKLI TEPE I TYRKIA HAR VÆRT MED PÅ Å ENDRE VÅR FORSTÅELSE AV HVORDAN SIVILISASJONER OPPSTÅR. ARKEOLOGEN BRIAN HAYDEN MENER AT HIERARKI OG SAMFUNNSMAKT KOM FØR LANDBRUKET.

gresk-romerske middelhavskultur skilt ut som husholdningens private sfære (*oikos*).

Det er i denne sammenheng merkelig underkjent at for Aristoteles var spesifikt *politiske* relasjoner i en umodifisert forstand, eksplisitt karakterisert ved «frihet, likhet og fellesskap». Kimene var anlagt som *télos* (mål eller formål) i menneskets meddelende natur. Når G&W antyder nødvendigheten av en politisk bevissthet i alle ikke- og førmoderne menneskesamfunn, er det en slik aristotelisk betydning av politikk de knytter an til. Den filosofiske utfordring består i å tydeliggjøre og forklare hva de alltid tilstedeværende sivilisasjonens kimer består i. De kan artikulere og utvikles.

Aristoteles' erkjennelsesfilosofi

Aristoteles' kunnskapsteori er dessuten en flerdimensjonal gnoseologi (erkjennelsesfilosofi). Den er viktig i *På sporet*. Den sorterer flere og langt mer sidestilte kjennskaps- eller *gnôsis*-former etter deres forskjellige relasjoner mellom *knower* og *known*, snarere enn å fremheve *epistêmê* (sikker viten) i en endimensjonal moderne epistemologi hvor en moderne oppfatning av «vitenskap» trumfer alle «ikke-vitenskapelige» former.

Gnoseologien bygger på en dialogisk fornuft forankret i praksis og taus kunnskap som induktiv læring og erfaringsdannelse, diskutert og dokumentert i Eikeland (1997, 2008, 2022). Aristoteles' tenkning er *kritisk teori* som utvikling av innsikt gjennom en sortierende og skjelnende, begrepslig nyantering og distingvering – en fremkallende *erindring* (*anámnêsis*) av taus praktisk erfa-

ring, om man vil – utviklet innenfra praksis, henimot stadig bedre, *pragma*-adekvat saks-tilpasning.

Til forskjell fra en moderne vitenskape-lighet hvis røtter ligger i astronomisk avstandsforskning eller teknisk intervensjonsforskning og videreutviklet til besøksforskning i moderne samfunnsforskning, er den *gnôsis*-form Aristoteles anså som viktigst, nemlig *praxis*, en performativ, «*antiothering*» filosofi for «innfødte praktikere» i slekt med dagens fremvoksende *indigenous*, praktiker-forskning.

Dette fremgår mange steder i det overleverte *Corpus Aristotelicum*. Aristoteles' påpekning av at «sakens natur» (forskningsobjektet) må bestemme undersøkelses- og fremstillingsmetode, er velkjent. Alle mennesker sies dessuten å ha noe å bidra med til sannheten og noe godt i seg som utgangspunkt for kritisk dialog.

I utforskning og utvikling av alle menneskelige forhold må man ta utgangspunkt i utbredte oppfatninger og måter å gjøre ting på i foreliggende praksisfellesskap (*ex* og *dia endoxôn*) og gjennomgå dem kritisk-dialogisk. Dialogikken er veien til grunnrepene i alle typer undersøkelser.

Aristoteles insisterer dessuten på at hans praktiske filosofi må formuleres på et allment plan for ikke å reduseres til oppskrifter som følges mekanisk. Den praktiske filosofien utgjør en kompetanse eller dyktighet (*aretê*) de enkelte praktikere kan og må tilpasse til mål og krav i egne, konkrete handlingssituasjoner gjennom praktisk klokskap (*phrônêsis*). Både Platon og Aristo-

Maleri: Maurice Quentin de La Tour

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-1778) ER ÉN AV FLERE FILOSOFER SOM HAR SETT PÅ MENNESKEHETENS URTILSTAND. NY FORSKNING TEGNER ET LANGT MER KOMPLEKST OG MANGFOLDIG BILDE AV UTVIKLINGEN AV SAMFUNN OG SIVILISASJONER.

teles påpeker eksplisitt at avstandsforklaringer og besøksforskning er utilstrekkelig. Tilskueriet er utilstrekkelig. Når vi ikke forstår naturen godt nok, skyldes det ifølge Aristoteles at vi ikke lever tilstrekkelig intimt og utprøvende i og med den (*hê apeiria*). De uten erfaring (*hoi ápeiroi*) er som avholdende som observerer (*theôrousin*) på avstand. Aristoteles' grunnregel er ikke «*don't go native*», men «*re-cognize your always already present nativeness*».

To utfordringer

På sporet handler således om to aktuelle utfordringer: a) Om grunnlaget for samfunnsforståelse og samfunnsforskning og b) om grunnlaget for demokrati som aktivt medborgerskap (*politeia, kalokagathia*). Deres grunnlag er «det samme» hos Aristoteles, nemlig sakslik eller «*pragma-adekvat*» kompetanse eller dyktighet (*aretê*).

I tillegg til det foregående redegjør boken for forskjellige aristoteliske begreper om makt og politikk og for en grunnleggende historisk greps- og begrepsdistinksjon som dukker opp og gjør seg gjeldende i mange sammenhenger og forkledninger. Den kan også spores gjennom institusjons- og filosofihistorien tilbake til den antikke, middelhavske filosofien.

Arbeidsforskningsinstituttet

Utgangspunktet for *På sporets* fortelling ligger i denne distinksjonen slik den «sprang ut» i en bestemt gruppe av forskere på Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) gjennom siste halvdel av 1980-tallet, som ledd i arbeids-

livsforskningen og det særegne norske, partsbaserte samarbeidet om bedriftsutvikling.

Lokalt dukket distinksjonen opp som tre skiller, 1) mellom «arbeids- eller driftsoppgaver» på den ene siden, «utviklings- eller metaoppgaver» på den andre, 2) mellom arbeidsorganisering på den ene siden, utviklings- eller metaorganisering på den andre, og 3) mellom å spille roller på scenen på den ene siden, å tre ut av rollene, drøfte og endre dem bak scenen på den andre. Disse henger nøye sammen.

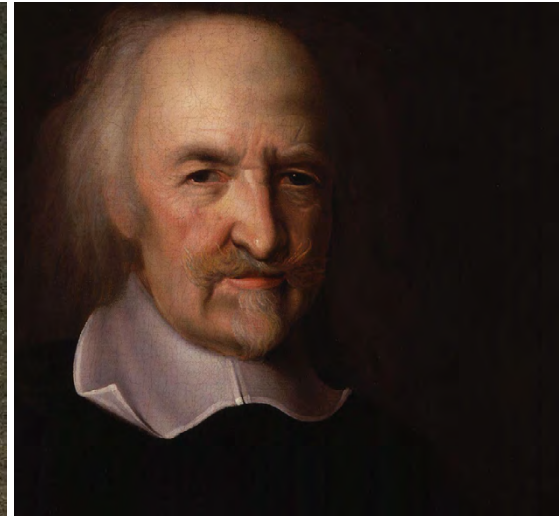
Boken omhandler hvordan de lokale begrepsparene sprang ut av oppgavene vi sto overfor gjennom de nevnte tiårene som aksjonsforskere og hvordan de kunne omsettes i konkret arbeid med å etablere organisasjonslæring gjennom bred medvirkning i arbeidslivets virksomheter.

De lokale distinksjonene sprang også ut av praktiske erfaringer med «usedvanlige læreprosesser» i flere tidligere sammenhenger og ikke minst ut av samtidige, men ikke parallelle, studier av den antikke dialogfilosofien, av filosofihistorien og av historiske grunnbegreper.

Boken handler også om sammenhenger mellom kimene anlagt i antikkens empiriske dialogfilosofi på den ene siden, på den andre moderne begreper fra kritisk teori som «erfaringsbasert *motoffentlighet* (*skholê*)» som noe mer enn en praksisfrakoblet allmennoffentlighet og om muligheten for en institusjonell og organisatorisk utvidelse *nedefra* av *offentlighet* anlagt i den norske arbeidslivsforskningen.

I den allmenne offentlighet og bevisst-

Maleri: John Michael Wright

BÅDE THOMAS HOBBS (1588-1679 BILDET) OG ROUSSEAU FORSTO SIVILISASJON SOM BYDANNELSER BASERT PÅ HIERARKI, ARBEIDSDDELING OG STRUKTURELL OG SOSIAL SKJEVFORDELING AV MAKT OG VELSTAND.

het har begreper som *motoffentlighet*, *immanent kritikk* og *organisk intellektuell* vært nærmest ukjente, glemt eller marginalisert, selv i relativt nylige forsøk på å gjenreise en diskusjon om «offentlige intellektuelle» og «formidling», hvor de kunne gjort diskusjonene mer nyskapende.

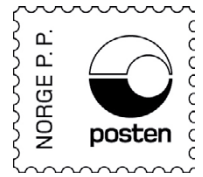
På sporet forsøker altså å problematisere de grunnleggende premissene for diskusjoner om hvordan dagens mangfoldige og altomfattende kriser kan møtes. Men *hvordan* dette konkret henger sammen og hvordan sammenhengene nærmere bestemt bidrar til svar på spørsmålene a) om grunnlaget for samfunnsforståelse og -forskning, b) om grunnlaget for demokrati som aktivt medborgerskap og dessuten c) om grunnlaget for den allmenne menneskelige frihet G&W presenterer arkeologisk og antropologisk kilder og evidens for, det må man lese *På sporet* for å finne mer ut av. **S**

OLAV EIKELAND:

PÅ SPOR ET AV EN SYVENDE FORFATNING

NEW DEAL PUBLISHING, DRAMMEN 2022.

Få Forskningspolitikk gratis tilsendt i posten!

Følg forsknings- og innovasjonspolitikken i det nordiske fagbladet Forskningspolitikk!

Få den trykte utgaven tilsendt gratis i posten!

Gå til www.fpol.no/abonner og legg inn navn og adresse i det første skjemaet på siden. På den samme siden finner du også et felt for vårt elektroniske nyhetsbrev.

Følg Forskningspolitikk på fpol.no

På www.fpol.no, legger vi ut alle våre artikler. Du finner også en spesiell utgave formatert for smarttelefoner, samt PDF-er av samtlige utgaver av bladet.

Følg Forskningspolitikk i sosiale medier

Du kan følge oss i sosiale medier, der vi legger ut relevante nyheter og artikler fra både Forskningspolitikk og andre medier.

Twitter: @fpolitikk,
Facebook: @forskningspolitikk,
LinkedIn: @forskningspolitikk

Følg Forskningspolitikks podcast!

Forskningspolitikk har også sin egen podcast, der vi med ujevne mellomrom snakker med eksperter og interessenter om forskning, høyere utdanning og innovasjon. Gå til fpol.no/podcast

Foto: NASA, ESA, CSA, STSCI

En himmel full av stjerner

PER M. KOCH,
Forskningspolitikk

I 1994 utnyttet Robert Williams, direktøren for Space Telescope Science Institute i Baltimore, Maryland, sine fullmakter og programmerte romteleskopet Hobbess til å ta et langeksponert bilde av en bitte liten del av himmelen. Sett fra jorden var området på størrelse med et knappenålshode.

Bildet ble kjent som «Hubble Deep Field», og det og bildene som fulgte, viste at hvert «nålehode» inneholdt tusener på tusener av galakser og stjerneåker vi aldri hadde sett før.

Nå antar man at det er rundt to billioner galakser i det observerbare universet (*two trillion* på engelsk), med en gjennomsnittlig størrelse på 100 milliarder stjerner. Mange har planeter.

I år fikk vi *deep field*-bilder fra det nye James Webb-teleskopet. Ett av dem viser en galakseklynge som krummer rommet på en slik måte at den fungerer som en linse. Vi kan dermed observere galakser fra den tiden universet bare var 1 milliard år gammelt (utsnitt av bilde over). Teleskopet er en tidsmaskin.

Når er det grunn til å minne om at universet alltid har sett ufattelig stort ut for de menneskene som har studert stjernehimlen. Men disse bildene og disse tallene er fullstendig frikoblet vår evne til virkelig å ta inn over oss hva vi ser.

Det kan også være grunnen til at disse bildene ikke har hatt samme kulturelle virkning som de første bildene av jorden sett fra verdensrommet. De bildene gjorde jordens skjønnhet og sårbarhet klar for mange: «Vi er alle i samme båt.» De nye bildene er også utrolig vakre, men også skremmende: Hva betyr våre liv i en kontekst som denne?

James Webb-bildet på forsiden viser en 100 000 år ung stjerne som trekker til seg støv og gasser fra omgivelsene. Merk alle galaksene i bakgrunnen.